ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

УДК: 130.3 (575.3)
ББК: 87.3
М-92

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУҲАМАДҶОНИ ТАҒОЙМУРОДИ РАҲМАТУЛЛО

ҒОЯҲОИ ФАЛСАФАИ МАОРИФ ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОНИ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX-XIII

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дарачаи илмии доктори фалсафа **PhD,**

доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа

ДУШАНБЕ – 2020

Диссертатсия дар кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон анҷом дода шудааст

Роҳбарони илмӣ: **Назаров Рустам** – доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултети фалсафаи ДМТ.

Маҳмадизода Нозим Давлатмурод – номзади илмҳои фалсафа, дотсент, декани факултети фалсафаи ДМТ

Муқарризони расмӣ: **Маҳмадҷонова Муҳиба Талатҷоновна** – доктори илмҳои фалсафа, дотсент, сарходими илмии Маркази синошиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовуддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қурбоншоев Илҳом Ҷумахонович – номзади илмҳои фалсафа, муаллими калони кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. С. Осимӣ

Муассисаи тақриздиҳанда: Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат, кафедраи фалсафа ва таърих

Ҳимояи диссертатсия «25» июни соли 2020 соати 14:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.КОА-026 барои ҳимояи диссертатсияҳо ҷиҳати дарёфти унвони доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисосҳои 6D020100 – Фалсафа дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва инчунин тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «____» ________ соли 2020 фиристода шуд.

Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ, доктори илмҳои фалсафа Муминов А.И.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқшаванда. Дар таърихи ҳар як миллат давраҳои ҷудогонае ҳаст, ки аз рӯйи характер, таъйинот в нақши худ марҳилаҳои рушду шукуфоии фарҳанги ин миллат ё халқ мебошад. Омӯзишу баррасии илмии чунин давраҳо масъалаи мубрами илмӣ аст, ҳам аз ҷиҳати омӯзиши таърихи ин халқ ва ҳам аз ҷиҳати омӯзиши рушди муосири он. Ошкор кардани тавсифоти муҳим ва омилҳои таконбахши инкишофи ин халқҳо барои он кишварҳое аҳаммияти бузург дорад, ки дар давраи гузариш қарор дошта, ба ҳамон дараҷаи кофии инкишоф нарасидаанд, ки Тоҷикистон расидааст. Маҳз барои ҳамин, баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ ба таҳлилу баррасии ҷанбаҳои мухталифи давраҳои муҳимми таърихии рушди халқи тоҷик таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. Ба чунин давраи таърихии мардуми тоҷик асрҳои IX-XIII чун давраи шукуфоии фарҳанги тоҷик мансуб аст, ки онро баъзан "Давраи Эҳё" ё "Эҳёи Аҷам" ном мебаранд.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини ин давра рушди илму маориф аст, ки дар асоси он роҷеъ ба муносибатҳои маорифпарваронаи мутафаккирони ин давра, қабл аз ҳама, файласуфон, сухан ронда метавонем. Маҳз дар ин айём ғояҳои фалсафаи маориф густариши васеъ пайдо кард. Ин ғояҳо дар он даврон асоси ғоявии фалсафаи маорифи муосирро ташкил медиҳанд. Ин раванд дар фалсафаи тоҷик аз фалсафаи Абунасри Форобӣ оғоз шуда, аз ҷониби Абуалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ, Умари Хайём ва дигарон идома ёфт. Назари фалсафӣ ба маориф баъдан дар осори дигар файласуфони асри IX-XIII рушд кард, вале то давраи маорифпарварӣ чунин муносибати фалсафӣ гӯё тадриҷан аз миён рафт.

Дар давраи маорифпарварӣ дубора ба фалсафаи маориф таваҷҷуҳ зоҳир намуданд ва ин фалсафа душвориҳоро пушти сар карда, фақат дар фалсафаи муосири тоҷик ҷойгоҳи арзандаашро пайдо намуд. Вале дар давраи мавриди назари мо (асрҳои IX-XIII) ба маориф андешамандии (рефлексияи) фалсафӣ хосатан рушд кард ва вижагиҳои маориф мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Бо сабаби муҳиммияти муносибати фалсафӣ ба маориф ин давра барои фалсафаи маориф аҳаммияти хоса дорад. Табиист, ки дар ин давра фалсафаи маориф ҳанӯз чун соҳаи мустақили фалсафа ташаккул наёфта буд, аммо файласуфони тоҷик ғояҳои гуногуни тарбиявию маорифпарваронаро ба миён гузоштанд, ки онҳо дар рушди фалсафаи маорифи умумиҷаҳонӣ нақши муайяне бозиданд. Мушаххас кардани сатҳи таъсири ғояҳои файласуфони тоҷик ба файласуфони аврупоию ғарбӣ арзиши муҳимми илмӣ-амалӣ дорад.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ, ки ворид гардидани унсурҳо ва арзишҳои бегона мушоҳида карда мешавад, ба хотири нигоҳ доштани арзишҳои миллӣ, инкишофи ҷаҳонбинӣ, баланд бардоштани сатҳи маънавии ҷомеа, таъмин намудани раванди самараноки таълиму тарбия, рӯй овардан ба фалсафаи маорифи халқи тоҷик ва истифодаи афкори тарбиявӣ ва таълимӣ дар амалия самаранокии раванди таълимро таъмин менамояд. Аз назари илмӣ муайянкунии моҳияту муҳтавои ғояҳои маорифгароёнаи мутафаккирони тоҷик дар даврони ба истилоҳ «Эҳёи Аҷам» ва истифодаи натиҷаҳои ин пажӯҳишҳо

дар амалия ба рушди маориф ва болоравии сифати он дар ҷумҳурӣ имкон фароҳам меорад. Дар ин асос метавон гуфт, ки омӯзишу тақиқи илмии ғояҳои фалсафӣ оид ба маориф муҳиму саривақтист.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯъ: Ғояҳои фалсафаи маориф дар таълифоти педагогҳо, муаррихон ва файласуфони тоҷик аз мавқеъҳои мухталифи илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, масалан ҳамчун таърихи педагогика дар таълифоти Х.С. Афзалов, Қ.Б. Қодиров, М. Лутфуллоев, С. Сулаймонӣ, А. Содиқов, М. Орифов, аз нигоҳи илми таърих дар таълифоти Рабеъзода А., Турсунов А., Обидов И., ҳамчун ҷузъи афкори фалсафӣ дар осори Диноршоев М., Турсунов А., Назаров Р., Қурбонов А.Ш. Обидов И.,Файзалиев Ҷ.Х., Комилов Р., Содиқов А., ва дигарон.[1]

Баъзе масоили фалсафаи маорифи тоҷикро пажӯҳишгарони рус Бертелс Е.Э., Бартолд В.В. ва дигарон ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. [2] Инчунин баъзе аз муҳаққиқони эронӣ, мисли А. Нақибзода, М. Мутаххарӣ, А. Оғозода, А. Алмосӣ, З. Қурборӣ, М. Кишоварзӣ, М. Ризо, Х. Султонзода, А. Вилоятӣ низ ба масъалаҳои гуногуни фалсафаи маориф рӯ оварда, ҷанбаҳои гуногуни онро таҳлил кардаанд. [3]

Яке аз аввалин муҳаққиқоне, ки масъалаҳои таълиму тарбияи мардуми тоҷикро дар давраҳои мухталифи таърихӣ, аз нуқтаи назари таърихӣ-педагогӣ таҳқиқ кардааст Х. Афзалов [4] мебошад. Ӯ дар китоби худ "Таърихи педагогикаи халқи тоҷик" ба таври умумӣ ҷанбаҳои алоҳидаи таълиму тарбияи мардуми тоҷик, дар давраҳои мухталифи таърихӣ, аз ҷумла давраи асрҳои IX-XIII-ро мавриди баррасии илмӣ қарор додааст. Муҳаққиқ сарчашмаи ғояҳои фалсафаи маорифи асрҳои IX-XIII тоҷикро ғояҳои фалсафаи маорифи ориёӣ медонад ва мегӯяд, дар ин давра кӯдакон бо роҳбарии калонсолон ва дар зери назорати онҳо ба шароити зиндагии коллективӣ одат мекарданд. Бачагон ва наврасон дар

---

[1] Афзалов Х.С. Аз таърихи фалсафаи маорифи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 112 с.; Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии мардуми тоҷик аз аҳди бостон то пайдоиши ислом. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 168 с.; Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе: Дониш, 1997. – 150 с.; Лутфуллоев М., Сулаймонӣ С. Онтология педагогической мысли таджикского народа. – Душанбе «Матбуот», 2009; Сулаймонӣ С., Алиев. А. Суннатҳои омӯзишу парвариш дар фарҳанги ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. – Душанбе: Ирфон, 1989; Раҷабзода А. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ – Душанбе: Ирфон. 1998. Турсунов А. Эҳёи Аҷам. – Душанбе: Ирфон. 1984. – 208 с.;. Диноршоев М. Фалсафаи тоҷик дар асрҳои миёна. – Душанбе: Маориф, 1997; Арипов М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Ч. 1. 1Х-Х1 вв. Душанбе, 1962; Назаров Р., Курбонов А.Ш. Философия образования таджикского народа. – Душанбе: Дониш, 2010; Курбонов А.Ш. Образования в условиях трансформации таджикского общества. – Душанбе: «Дониш», 2009. – 336 с.; Обидов И. Краткий очерк истории образования таджикского народа. – Душанбе, 1965; Файзалиев Дж. Х. Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики. – Душанбе: Эр-Граф, 2014; Комилов Р. Аз таърихи афкори иҷтимоию сиёсӣ дар аҳди Сомониён. – Душанбе: Диловар, 1998; Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. – Душанбе: Ирфон, 1989.

[2] Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. М: «Наука», 1988. - 557 с.; Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. М: ИВЛ, 1960. Бартольд В.В. Иран: исторический обзор. – Ташкент, 1926. .- 555 с.

[3] Нақибзода А. Нигоҳе ба фалсафаи омӯзишу парвариш. – Теҳрон: 1991; Оғозода А. Таърихи омӯзишу парвариши Эрон. – Теҳрон, 1382; Алмаси А. История исламского обучения и воспитания в Иране. – Тегеран: 1992; Қурборӣ З. Таърихи фарҳанг ва тамаддуни исломӣ. –Теҳрон: 1991; Кишоварзи М. Таърихи омӯзиш ва парвариш дар Эрону Ислом. – Теҳрон: 2004; Султонзода Ҳ. Таърихи мадрасаҳои Эрон аз аҳди бостон то дорулфунун. – Теҳрон, 1986; Вилоятӣ А. Пӯёи фарҳанг ва тамаддуни ислом ва Эрон. Ҷ. I. – Теҳрон, 1386.

[4] Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе,1994. – С. 6-7.

меҳнат ва муносибатҳои меҳнатӣ аз калонсолон малакаҳои ҳаётӣ ва меҳнатии заруриро пайдо намуда, ба урфу одатҳои ниёгон шинос шуда, расму оинро меомӯхтанд. Кӯшиш карда мешуд, ки кӯдаконро аз тариқи ҷалби онҳо ба фаъолияте, ки барояшон мувофиқ буд, тарбия намоянд. Онҳоро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ ва муносибатҳои меҳнатӣ ва барои зиндагӣ дар шароити дастаҷамъӣ тарбия менамуданд. ҷалби кӯдакон дар доираи фаъолияти муносибро таҳлил намудааст.

Донишманди тоҷик М. Орифӣ [5] бошад, бештар ба таҳлили масъалаи таълиму тарбия дар доираи тамаддуни ориёӣ пардохта, дар ин давра таълиму тарбияро танҳо барои шахсони олимақом, яъне намояндагони қишрҳои коҳинон ва ашрофони ҳарбӣ дастрас медонад. Ӯ таъкид мекунад, ки дар ин давра муассисаҳои таълимии дарборӣ, коҳинӣ, дабирӣ, касбӣ, қавмӣ ва хусусӣ бунёд карда шудаанд. Ин муҳаққиқи тоҷик китоби муқаддаси зардуштиён «Авесто»-ро яке аз сарчашмаҳои асосии афкори таълимӣ ва тарбиявии ориёиён дониста, меъёрҳои ахлоқӣ ва динӣ, усулҳои васеи таълимӣ ва тарбиявие, ки дар он зикр гардиданд ҳамчун заминаи асосии рушди ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII медонад.

Донишманди дигари тоҷик Қ. Қодиров[6] дар тадқиқоти худ яке аз омили асосии рушди ғояҳои фалсафаи маориф дар асрҳои IX-XIII-ро дар мусоидати шоҳону амирони давр ва ба роҳ мондани сиёсати маорифпарваронаи онҳо медонад.

Муҳаққиқ ва маорифпарвари муосири тоҷик Р. Назаров бошад фалсафаи маорифи тоҷик дар доираи тамаддунҳои ориёӣ ва исломиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ӯ низ сарчашмаи асосии рушди ғояҳои фалсафаи маориф тоҷик дар асрҳои IX-XIII-ро ғояҳои фалсафаи маорифи ориёӣ ва исломӣ медонад. Аммо раванди таълиму тарбия дар ин давраро ба асосӣ меъёрҳои ахлоқӣ ва исломӣ унвон кардааст. Дар ин маврид Р. Назаров чунин мегӯяд: «Дар ин давра фалсафаи маориф пурра дар асоси таълимоти исломӣ бунёд ёфта, он асосан бахри тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ нигаронида шуда буд».[7]

Дар омӯзиши бисёр паҳлуҳои масъалаҳои таълимию тарбиявии мардуми тоҷик дар марҳилаҳои таърихӣ саҳми муҳаққиқи нуктасанҷи тоҷик С. Сулаймонӣ[8] калон мебошад, Ӯ дар асарҳои худ бештар самти пажӯҳиши ғояҳои фалсафаи маориф ва усулҳои таълимию тарбиявии мардуми тоҷик дар замони Сосониён таваҷҷуҳ зоҳир намуда, қайд менамояд, ки таълиму тарбия дар замони Сосониён дар маконҳои махсус, аз қабили муассисаҳои таълимӣ, оташкадаҳо, дабистонҳо, дабиристонҳо, майдонҳои махсуси омӯзишӣ, дарбор, академия ба роҳ монда шуда буд. Дар ин давра мазҳаби зардуштӣ дини расмии давлатӣ шуморида мешуд, аз ин рӯ, таълиму тарбият бештар ҷанбаи динӣ дошт ва раванди донишомӯзӣ мувофиқи меъёрҳои муқараргардидаи таълимоти дини зардуштӣ сурат меигирифт.

---

[5] Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик.Ҷ. 1. – Душанбе, 1962. – С. 38.

[6] Қодиров Қ. Таърихи тарбия аз аҳди қадим то замони Сомониён. – Душанбе, 2012. – С. 186.

[7] Назаров Р. Философия качества образования (социально-философский анализ). – Душанбе: Дониш, 2011. – С.154.

[8] Сулаймонӣ С. Алиев А. Ориёиҳо. Суннатҳои фарҳангӣ ва таълиму тарбиятӣ. – Душанбе, 2009. – С.56.

Дар таҳлили ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва осори таълимию тарбиявии маорифпарварони ин давра таҳқиқоти муҳаққиқи тоҷик М.С. Аминҷонова[9] аз аҳамият холӣ нест. Муҳаққиқи мазкур дар таҳқиқоти худ «Афкори педагогии Рӯдакӣ ва ҳамасрони вай дар мафҳуми масъалаҳои муосири замони ҳозира» бештар ба таҳқиқи осори таълимию тарбиявии маорифпарвари бузурги асрҳои IX-X тоҷик – Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ пардохта, нақши ин маорифпарвари тоҷикро дар рушди ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII хеле назаррас медонад. Ӯ зикр менамояд, ки Рӯдакӣ аз он низоми таълиму тарбияи замонааш, ки аз ҳаёти воқеӣ дур буд, мухолифат мекард, ва бо афкори пешқадами таълимию тарбиявии худ баҳриислоҳи онҳо пардохта буд».

Олими дигаре, ки масъалаҳои маорифпарварии мутафаккирони тоҷикро таҳқиқ намудааст Ф.Гулмадов[10] мебошад. Ӯ дар асараш “Инъикоси образи муаллим дар мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик” бештари осори маорифпарваронаи мутафаккирони тоҷикро таҳлил намуда, образи воқеии муаллим дар ин осорро инъикос намудааст. Масалан ин масъаларо дар осори Абуалӣ ибни Сино, ки яке аз файласуф ва маорифпарвари бузурги тоҷик дар асрҳои мавриди назари таҳқиқоти мо аст, чунин менависад, “Абуалӣ ибни Сино дар низоми таълим ва тарбия барои омӯзгор масъулияти хосае ҷудо менамояд ва боварӣ дорад дар симои омӯзгор шогирдон беҳтарин инсон, идеал ва ғояи асосӣ барои пайравӣ намуданро бояд пайдо намоянд”

Таълимоти мутафаккирону донишмандони тоҷик дар асрҳои IX-XIII, ки бар пояи усулҳои фалсафаи маорифи ниёгон бунёд ёфтааст, асосан тарғибу ташвиқи мавзӯи инсондӯстӣ буд. Ба қавли донишманди тоҷик А. Турсунов «Ҳамаи бузургони тоҷик дар замони Эҳёи Аҷам ҳастӣ ва сарвати маънавии худро ба мавзӯи инсондӯстӣ бахшидаанд».[11]

Хулоса, маводи баррасишуда собит менамояд, ки бо вуҷуди баррасӣ шудани ҷанбаҳои мухталифи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII, ки аз ҷониби муҳаққиқони соҳаҳои гуногун, анҷом ёфтаанд, қисми зиёди масоили марбут ба мавзӯи рисолаи таҳқиқотии мо, аз ҷумла таҳлили фалсафию иҷтимоии ғояҳои фалсафаи маорифи ин давра, хусусиятҳои фалсафаи маорифи ин давра, нишондодани сарчашмаҳои асосии рушфи фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII, таҳлили фалсафӣ-иҷтимоии масъалаҳои таълимию тарбиявӣ дар осори мутафаккирони тоҷики ин давра ва ғайра, аз мадди назари муҳаққиқон барканор мондаанд. Дар ин пажӯҳишот умуман раванди рушди афкори намояндагони фалсафаи маорифи халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқоти маҳз ба ин марҳалаи эҳёи фалсафаи тоҷик бахшидашуда танҳо чунин масъалаҳоеро, амсоли дидгоҳҳои илмӣ-адабӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ-

[9]Аминджанова М.С. Педагогические взгляды Рудаки и его современников в контексте современных проблем образования: Автореф. дис... канд. пед. наук. – Душанбе, 2014. – С.15.

[10] Гулмадов Ф. Инъикоси образи муаллим дар мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик. –Душанбе. 1997. – С. 265.

[11] Турсунов А. Эҳёи Аҷам. – Душанбе «Ирфон», 1984. – С. 77.

иҷтимоӣ ё фалсафӣ дар ин давра фарогиранд. Ин рисолаи диссертатсионӣ барои ҳал намудани масъалаҳои зикргардида нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки таҳқиқи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба таври зарурӣ дар маҷмӯъ мавриди омӯзиш, баррасӣ ва баҳогузории илмӣ қарор дода нашудааст. Аз ин рӯ, таҳқиқу муайян намудани хусусиятҳо, шаклҳо ва тарзи ташаккули шахсият, таҳлили ғояҳои фалсафии маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII яке аз вазифаҳои муҳими илмӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз аз ҳамин хотир, ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII мавриди баррасии илмии ин рисола қарор гирифта, таъсири онҳо ба рушди маориф дар асрҳои минбаъда нишон дода шудаанд.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Иртиботи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯъҳои илмӣ. Кори диссертатсионӣ дар чорчӯбаи нақшаи перспективии корҳои илмӣ-тадқиқотии кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии ДМТ барои солҳои 2016-2020, ки ба масъалаҳои мубрами фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони муосир равона шудаанд, таҳия ва иҷро гардидаст.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот таҳлили ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик ва афкори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII мебошад. Барои ноил гаштан ба чунин ҳадаф ҳалли масъалаҳои зерин ба миён меояд:

- муайян намудани заминаҳои методологии омӯзиш ва баррасии фалсафаи маорифи тоҷик;
- ошкор намудани омилҳо ва заминаҳои ташаккул ва инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII;
- омӯзиш ва баррасии афкори таълимиву тарбиявии муттафакирони тоҷик ва нақши онҳо дар ташаккули шахсият дар асрҳои IX-XIII;
- ошкор намудани таъсири афкори маорифпарваронаи мутафаккирони тоҷики асрҳои IX-XIII ба инкишофи минбаъдаи фалсафаи маорифи халқи тоҷик;
- баррасии фалсафаи ориёии маориф ҳамчун сарчашмаи инкишофи илму фарҳанг ва заминаи ташаккули ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII;
- баррасии омезиши ислом бо дигар тамаддунҳо дар асрҳои IX-XIII ва инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар ин давра.

Объекти таҳқиқот: афкори таълимӣ-тарбиявии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII.

Предмети таҳқиқот: Ғояҳои фалсафаи маориф дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назариявӣ-методологии диссертатсия: Дар диссертатсия бо мақсади амалӣ гардонидани ҳадафҳои пешбинишуда усулҳои гуногуни таҳқиқот мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аз ҷумла: усулҳои умумиилмӣ, усулҳои таърихӣ, мантиқӣ, муқоисавӣ, таҳлили системавӣ ва сохторӣ.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Сарчашмаҳои асосии тадқиқоти илмӣ асосан асарҳои мутафаккирон ва маорифпарварони тоҷики асрҳои IX-XIII, ба монанди

осори таълимию тарбиявӣ ва ахлоқӣ-ичтимоии Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, Закариёи Розӣ, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ба монанди Х. С. Афзалов, Қ. Б. Қодиров, М. Лутфуллоев, С. Сулаймонӣ, А. А. Содиқов, А. Раҷабзода, А. Турсунов., М. Диноршоев, М. Орипов, Р. Назаров, Ҷ. Файзалиев, А. Е. Бертелс, А. М. Белинский, А. Н. Болдирев, И. С. Брагинский, Н. Неъматов, В. Никитина, Б. Ғафуров, Р. Масов ва дигарон мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Навгонии илмӣ дар рисола пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки дар он масъалаи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII бори аввал ҳамчун мавзӯи таҳқиқоти махсуси илмӣ баррасӣ гардида, мавриди таҳлили илмии ҳамаҷониба қарор дода шудааст.

Навгонии таҳқиқот нисбатан мушаххастар дар натиҷаҳои бадастомадаи зерин инъикос ёфтаанд:

- ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII таҳлил карда шуда, хусусиятҳои он бо хулосаҳои илмӣ нишон дода шудаанд;
- ба таври мушаххас сарчашма ва заминаҳои ташаккул ва инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ошкор ва таҳлил карда шудаанд;
- ба таври мушаххас низоми таълиму тарбия дар доираи тамаддуни ориёӣ мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Нақш ва мақоми низоми таълиму тарбияи тамаддуни ориёӣ дар инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII баҳогузорӣ карда шудааст;
- афкори таълимӣ ва тарбиявии мутафаккирони форсу тоҷик аз нуқтаи назари фалсафаи маориф мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифта, аҳаммияти онҳо дар шароити имрӯза нишон дода шудаанд;
- таъсири афкори таълимӣ-тарбиявии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба инкишофи афкори минбаъдаи мутафаккирони ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ гардида, аҳаммияти амалии он дар рушди маорифи муосир ва самаранок гардидани раванди тарбияи насли наврас дар шароити муосир ошкор карда шудааст.

Нуктаҳои асосие, ки барои ҳимоя бароварда мешаванд:

1. Ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII сарчашма ва заминаи инкишофи фалсафаи маорифи муосири тоҷик мебошанд. Фалсафаи маорифи ориёӣ ба инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII таъсири амиқ расонидааст. Дар давраҳои минбаъда ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷики асрҳои IX-XIII дар рушди илм, маориф, адабиёту санъат ва дигар соҳаҳои иҷимоии мардумони тоҷику форс нақши муҳим бозидааст.

2. Дар ин давра давлатҳои алоҳида ва низомҳои сиёсии миллӣ ташаккул ёфтанд, ки ба рушди маориф диққати махсус медоданд ва ин ҳамчун омили асосии пайдоиш ва рушди ғояҳои фалсафаи маориф дар асрҳои IX-XIII гардид. Дар ин марҳилаи таърихӣ сиёсати давлатӣ ба тарбияи ҳаматарафаи шахсият равона шуда буд ва ин ба ташаккули шахсиятҳои соҳибмаърифату маъруф ва

эҷоди осори гаронбаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ, илмиву фалсафавӣ мусоидат намудааст.

3. Бо такя намудан ба суннатҳои ориёӣ ва афкори таълимиву тарбиявии "Авесто" минбаъд як қатор асарҳои таълимиву тарбиявӣ, ба монанди «Андарзи Хусрави Қубодон», «Андарзи Бузургмеҳр», «Андарзи доноён ва маздоясно», «Ҷовидонхирад»-и Абуалии Мисквайҳ, «Пирӯзнома»-и Абуалӣ ибни Сино, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Насиҳат-ул-мулук»-и Муҳаммади Ғаззолӣ, «Пандномa»-и Аттори Нишопурӣ, «Пандномa»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Насиҳатнома»-и Шарифи Ҷурҷонӣ, «Ахлоқи муҳсинӣ»-и Ҳусейн Воизи Кошифӣ, «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ва ғайра таълиф шуданд, ки дар онҳо ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар ин давра баён гардидааст.

4. Ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба арзишҳои исломӣ такя намуда, ҷанбаҳои таълимӣ ва тарбиявии онро пайгирӣ менамуд. Қайд намудан зарур аст, ки фарҳанги исломӣ дар натиҷаи интегратсия ва омезиш бо тамаддунҳои ориёӣ, юнонӣ, яҳудӣ, мисрӣ ҳиндӣ ва чинӣ ғанитар гардида, ҳамчун яке аз заминаҳои ташаккули фарҳангҳои миллӣ зуҳур кардааст, ки дар ин самт метавон "Фарҳанги Сомониён" – ро махсусан таъкид намуд. Маҳз ҳамин сиёсати фарҳангпарваронаи Сомонӣ омили асосии эҳё ва рушди соҳаҳои мухталифи ҷомеа дар ин давра гардидааст.

5. Афкори таълимиву тарбиявии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба инкишофи минбаъдаи ақидаҳои таълимӣ-тарбиявии муҳаққиқон ва мактабҳои алоҳидаи илмӣ-фалсафавӣ таъсири амиқ расонидааст. Илова ба ин, дар пайравии афкори мутафаккирони форсу тоҷик мактабҳои алоҳидаи таълимӣ-тарбиявӣ ташаккул ёфтаанд.

6. Ба баррасии масъалаҳои таълим ва тарбия мактабҳои мухталифи фалсафӣ рӯй овардаанд. Дар асоси таҳлилҳо мактабҳои фалсафиро, ки дар ташкил ва самаранок гардидани таълим ва тарбия нақши бузург доранд, метавон бо хусусиятҳо ва самти назарияҳои пешниҳодшуда, ҷанбаҳои таҳқиқу баррасӣ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намуд: табиатгароён, ормонгароён, воқеъгароён, амалгароён, вуҷудгароён. Дар таҳқиқоти мазкур ҳар як мактаби фалсафӣ, ки нисбати таълим ва тарбия назарияҳои гуногунро пешниҳод намудаанд, мавриди омӯзиш, баррасӣ ва баҳогузорӣ қарор дода шудаанд.

7. Ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба сабаби ташкил шудани давлатҳои миллӣ, инчунин ба роҳ мондани низомҳои дурусти идоракунӣ ва таълимию тарбиявӣ рушд кард. Бояд зикр кард, ки давлатҳои миллии ташкилшуда, аз қабили Тоҳириён, Саффориён, Сомониён ва ғайра сиёсати маорифпарваронаро пеш гирифта, ба ин восита илму маорифро рушд доданд.

8. Ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII дар асоси афкори таълимию тарбиявии андарзномаҳои бостонии ориёӣ, махсусан китоби арзишманди "Авесто" бунёдгузорӣ шудааст. Инъикоси афкори таълимию тарбиявии авестоиро мо метавонем ба таври васеъ дар осори мутафаккирони тоҷик дар ин замон мушоҳида кунем. Дар пайравӣ аз ин андешаҳои авестоӣ

маорифпарварони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва дигар марҳилаҳои таърихӣ осори таълимию тарбиявии худро ба вуҷуд овfarдаnд.

Саҳми шахсии унвонҷӯро нуктаҳои зерин ташкил менамоянд:

- ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба таври мушаххас баррасӣ ва таҳлил карда шудааст;
- сарчашма ва заминаҳои шаклгирии фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ошкор ва таҳлил карда шудааст;
- ба таври мушаххас таъсири афкори таълимӣ-тарбиявии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба инкишофи афкори минбаъдаи мутафаккирони ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ гардида, аҳаммияти он дар раванди тарбияи насли наврас дар шароити муосир ошкор карда шудааст;
- афкори таълимию тарбиявии мутафаккирони тоҷик аз нуқтаи назари фалсафаи маориф мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд;
- ба таври мушаххас низоми таълиму тарбия дар доираи тамаддуни ориёӣ ва фарҳанги исломӣ мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳлили илмӣ қарор дода шудааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқи диссертатсия:

- хулоса ва пешниҳодҳои тадқиқот барои омӯзиш ва баррасии минбаъдаи фалсафаи маориф метавонанд ҳамчун замина хизмат кунанд;
- таҳлили иҷтимоӣ-фалсафии масъалаи афкори фалсафӣ ва педагогии мардуми форсу тоҷик дар шароити ҷомеаи тағйирёбанда имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои мухталифи таълиму тарбия дарк ва самаранокии ин раванд таъмин карда шавад;
- натиҷаҳои таҳқиқот дар самти назариявӣ ба таври назаррас омӯзиши афкори фалсафӣ ва педагогии мардуми форсу тоҷикро тағйир медиҳад;
- мазмун ва хулосаҳои таҳқиқот ҳамчун заминаи методологӣ дар коркарди масъалаи фарҳанги маънавии ҷомеа кумак менамоянд;
- ҷиҳатҳои назариявӣ ва хулосаҳоро метавон дар коркарди курсҳои махсуси таълимии фалсафаи иҷтимоӣ, фалсафаи маориф, педагогика, назария ва таърихи фарҳанг, сотсиология, равоншиносии иҷтимоӣ истифода намуд;
- маводи таҳқиқотро метавон барои машғулиятҳо аз фанҳои фалсафа, педагогика ва дигар илмҳои ҷамъиятшиносӣ истифода намуд;
- маводи таҳқиқотро инчунин метавон дар мубориза бар зидди афкори тундравонаи зуҳуроти манфии муосир истифода кард;
- маводи таҳқиқот имкон медиҳад, ки масъалаҳои мухталифи раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ ба таври дақиқу саҳеҳ дарк ва самаранокии ин раванд таъмин карда шавад;

Апробатсияи таҳқиқот. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар мақолаҳо ва гузоришҳои муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ, мизҳои мудаввар ва конфронсҳои ҷумҳуриявию байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Сохтори диссертатисия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 148 саҳифаро дар бар мегирад.

Қисмати асосии диссертатсия

Дар муқаддима аҳаммияти масъала асоснок карда шудааст, объект ва мавзӯи таҳқиқот муайян карда шуда, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот ифода карда шудаанд, асосҳои назариявӣ-методологии таҳқиқот махсусан қайд карда шуда, навгонии илмӣ, аҳаммиятнокии назариявӣ ва амалишавии таҳқиқоти диссертатсионӣ ошкор ва нуктаҳои барои ҳимоя пешниҳодшаванда баён гардидаанд.

Боби якуми диссертатсия "**Асосҳои назариявӣ-методологии омӯзиши фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII**" номгузорӣ шуда, аз се зербоб иборат аст, ки дар онҳо масъалаҳои илмӣ-методологии омӯзиши ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва сарчашмаҳои асосии шаклгирии ғояҳои фалсафаи маориф дар асрҳои IX-XIII мавриди омӯзиш ва баррасии илмӣ қарор дода шудааст.

Дар зербоби якум **"Масъалаҳои илмӣ-методологии омӯзиши ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII"** баррасӣ гардида, дар он мазмун ва моҳияти мафҳумҳои асосии фалсафаи маориф, методологияи омӯзиш ва назарияҳои мактабҳои гуногуни фалсафаи маориф мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Қайд карда шудааст, ки маориф дар ҳама давру замон яке аз масъалаҳои муҳим ва умда ба ҳисоб рафта, ҳамчун омили инкишофи ҷомеа баррасӣ мегардид. Миллату халқиятҳои гуногун ба масъалаи маориф диққати ҷиддӣ дода, онро замина ва омили муҳимми давлату давлатдорӣ меҳисобиданд. Дар замони муосир низ, ки онро давраи иттилоотӣ меноманд, масъалаи маориф дар сиёсати давлатдории кишварҳои мухталиф мавқеи муҳим дошта, рушду инкишофи соҳаҳои мухталифро аз бисёр ҷиҳат муайян менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз воситаҳои самаранок гардонидани раванди таълиму тарбия омӯзиш ва эҳё намудани таҷрибаи фалсафаи маорифи давраҳои гузашта ба ҳисоб меравад. Дар кишварҳои гуногун корҳои таҳқиқотӣ ба анҷом расонида шуда истодаанд, ки ба ҳалли ин масъала равона карда шудаанд. Бо истифода аз афкори таълимиву тарбиявӣ дар раванди таълиму тарбия метод ва тарзу равиши муосир ва пешрафтаи таълим истифода мегардад, ки самаранокии онро таъмин менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳиммияти маориф дар инкишофи соҳаҳои мухталиф ба инобат гирифта шуда, ба ислоҳот ва мувофиқ намудани он ба стандартҳои байналхалқӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. «Инкишофи ҷомеа, рушди устувори иқтисодӣ, таъмини амнияти миллӣ ва давлатӣ, ноил шудан ба сатҳи ҷаҳонии иқтисод, техника, технология ва илму фарҳанг, пеш аз ҳама, ба рушди босуботи маориф, ташкили раванди бонизом ва босифати таҳсилот вобаста мебошад».[12] Рушди соҳаи маориф ва ислоҳоти он пас аз ба даст овардани истиқлолият ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ мубаддал гардидааст.

Омӯзиш ва баррасиву таҳлили таърихи фалсафаи маориф нишон медиҳад, ки маҳз тариқи рӯ овардан ба омӯзиши ғояҳои фалсафаи маориф дар давраҳои мухталифи таърихӣ, ҷомеа сатҳи муайяни инкишофро касб намуда, шахсиятҳои

---

[12] Раҳмон Э. Маориф - гарави пешравии ҷомеа. – Душанбе, 2015. – С. 9.

бузурги илмиро тарбия намудааст. Дар таърихи фалсафаи маорифи тоҷик метавон давраи асрҳои IX-XIII ҷудо намуд, ки яке аз давраҳои пурмаҳсул ва пурарзиш ба ҳисоб меравад.

Фалсафаи маориф бошад ин маҷмӯи ақидаҳоест, ки аз талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таркиб ёфтааст ва ба ташаккули шахсияти ба давру замон мувофиқ равона карда шудааст.[13] Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фалсафаи маориф мувофиқ ба давру замон тағйир меёбад, барои талаботи ҷомеа шахсиятҳои заруриро тарбия менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки фалсафаи маориф талаботҳои ҷомеаро қонеъ намуда, мутобиқати шахсро ба муҳити мавҷуда таъмин менамояд. Ҳамин тариқ, мувофиқи ҳар як давра, фалсафаи маориф дорои хусусиятҳои хоси худ буда, талаботҳои ҷомеаро бароварда месозад.

Дар давраи антиқа ташаккул ва инкишофи афкори таълимӣ ва тарбиявӣ дар Юнони Қадим ба пайдоиши ақидаҳои тарбиявӣ дар сарзамини ориёиҳо таъсир расонидааст. Метавон таъйид намуд, ки дар давраҳои минбаъдаи инкишофи таърихӣ мутафаккирони тоҷик ба афкори мутафаккирони Юнони Қадим пайравӣ намудаанд ва ё онро комил сохтаанд.

Ақидаҳои ҷолиби диққатро нисбат ба инкишофи ҷомеа Афлотун пешниҳод намудааст. Ӯ таъкид мекунад, ки танҳо дар ҳолати ба роҳ мондани таълиму тарбия аз ҷониби давлат самаранокии он таъмин карда мешавад.[14] Арасту низ, ба ақидаҳои Афлотун пайравӣ намуда, дар низоми таълим ва тарбия бештар ба масъалаҳои ахлоқӣ рӯй овардааст. Арасту тарбияи ахлоқиро аз тарбияи иҷтимоиву сиёсӣ, тарбияи шахсиро аз тарбияи иҷтимоӣ ҷудо намуда, аз ҷумла қайд намудааст, ки шахс ва ғояи онҳо ба якдигар ҳамоҳангӣ доранд.

Яке аз давраҳои муҳим ва пурмаҳсули инкишофи таърихии афкори фалсафаи маорифи тоҷик, ки дар он қувваҳои асосии сиёсӣ-иҷтимоӣ ба ислоҳоти маориф равона гардида, дар натиҷа ба бунёди ҷомеаи мутараққӣ оварда расонид, асрҳои IX-XIII ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар ин давра ҷаҳиши бузурги илму адаб амалӣ гардид, ки аз давраҳои пешина бо хусусиятҳои худ ба куллӣ фарқ мекард.

Омӯзиш ва баррасии ғояҳои фалсафаи маориф дар асрҳои IX-XIII дар доираи методологияи муайян ба роҳ монда шудааст. Яке аз усулҳои муҳим, ки дар таҳқиқи ғояҳои фалсафаи маориф истифода мешавад, усули таърихӣ ба ҳисоб меравад. Дар доираи ин усул пайдоиш ва инкишофи маориф, давраҳои инкишофи таърихии таълиму тарбия, инкишофи назарияҳои мухталифи мактабҳои фалсафӣ дар самти ташаккули шахсият омӯхта мешавад.

Илова бар ин, дар таҳқиқот усули таҳлили системавӣ, ки барои таҳқиқи пайдарпайи алоқаҳои сохтории байни унсурҳои системаи таҳқиқшаванда мусоидат мекунад, мавриди истифода қарор дода шудааст. Қайд намудан зарур аст, ки методи таҳлили системавӣ ба маҷмӯи усулҳои умумиилмӣ, санҷишӣ, оморӣ такя мекунад.

---

[13] Назаров Р. Философия качества образавания Таджикистана. – Душанбе, 2011. – С. 51.

[14] Афлотун. Ҷумҳурӣ // Тарҷумаи Фавод Руҳонӣ. – Теҳрон, 1335 ҳ. – С.15.

Илова бар ин, барои тадбиқи сохтори система усули таҳлили сохтории система истифода карда мешавад. Ғояи асосии таҳлили сохтории система мушаххас намудани пайдарпайии системаи таҳқиқшаванда ё равандест, ки аз баррасии умумии объекти таҳқиқот оғоз гардида, сипас дақиқ намудани пайдарпайи онро пешниҳод менамояд.

Усули муқоисавӣ барои таҳлил ва муқоиса намудани андешаҳои таълимӣ ва тарбиявии мутафаккирон мавриди истифода қарор дода мешавад. Илова бар ин, усули муқоисавӣ барои муайян намудани самаранокии раванди таълиму тарбия дар кишварҳои гуногун, ба кор бурда мешавад.

Нақши институтҳо ва мактабҳои фалсафӣ дар рушди фалсафаи маориф хеле бузург аст. Назарияҳои алоҳидаи ташаккул ва инкишофи шахсият, ки аз тарафи институтҳо ва мактабҳои фалсафавӣ пешниҳод гардидаанд, муҳим буда, баррасӣ ва ба инобат гирифтани онҳо дар рушди маориф ва тарбияи шахсият дарои аҳаммияти махсус мебошанд.

Дар баррасии масъалаҳои таълим ва тарбия мактабҳои мухталифи фалсафӣ рӯй овардаанд. Дар асоси таҳлилҳо тамоми мактабҳои фалсафиро, ки дар ташкил ва самаранок гардидани таълиму тарбия нақши бузург доранд, метавон ба панҷ гурӯҳ ҷудо намуд: натуралистон, идеалистон, реалистон, функсионалистон ва вуҷудгароён.

Зербоби дуюми ин фасл **“Ғояҳои фалсафаи маорифи ориёӣ ҳамчун сарчашмаи илм ва фарҳанги тоҷик дар асрҳои IX-XIII**” номгузорӣ шудааст.

Муаллиф дар ин зербоб нақши тамаддуни ориёӣ ва низомҳои таълимию тарбиявии ориёиҳоро дар эҳёи илму фарҳанги тоҷик дар асрҳои IX-XIII муҳим арзёбӣ менамояд. Вобаста ба ин, дар диссертатсия таъкид мегардад, ки давраи эҳёи тамаддуни форсу тоҷик ба асрҳои IX-XIII рост меояд, ки он дар эҳё ва рушду инкишофи тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ зоҳир мегардад. Маҳз бо сабаби рушду инкишофи тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ, махсусан илму маориф ва маърифатнокӣ ин асрҳо давраи “Эҳёи фарҳангии тоҷику форс”, “Асри заррин” ё “Эҳёи Аҷам” ном гирифтааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар рушд ва инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи асрҳои IX-XIII таъсири тамаддуни қадимаи тоҷик бузург аст. Ориёиҳо яке аз аввалин бунёдгузорони фарҳанг ва тамаддуни ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравaнд, ки ба масъалаҳои мухталифи таълим ва тарбия диққати ҷиддӣ додаанд. Бояд таъкид кунем, ки, дини зардуштия дар саросари сарзамини ориёиён паҳн гардида буд, ки сарчашмаи асосии назариявии ғояҳои фалсафаи маорифи ориёӣ ба ҳисоб мерафт.

Маҳз ориёиҳо аввалин шуда муассисаҳои таълимиро дар шакли дабистонҳо ва академияҳо бунёд намудаанд. Ғояҳои фалсафаи маорифи ориёиҳо аз Авесто – сарчашмаи асосии илмӣ-фалсафии зардуштия, маншаъ гирифта буданд. Ҳадафҳои асосии таълиму тарбия дар “Авесто” нишон дода шудааст, ки он ташаккули шахсияти олӣ ба ҳисоб мерафт. Тайёр намудани инсон ба иҷрои амали сегона – пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек асоси назариявӣ ва амалии фалсафаи маорифро ташкил менамуд.

Истифода аз низоми муайяни таълим ва тарбия, ки асосан дар асоси қонунҳои дини зардуштия ва анъанаҳои суннатӣ бунёд шуда буд, барои ба сатҳи баланди инкишоф расидани ҷомеаи ориёиҳо мусоидат намуд. Дар гузашта на танҳо дини зардуштӣ, балки дигар таълимотҳои диниву фалсафавӣ низ ба масъалаҳои таълиму тарбия диққати махсус дода, пайравони худро ба омӯзиш ва аз худ намудани касбу ҳунар ва ахлоқи ҳамида даъват менамуданд.

Мавҷудияти марказҳои илмӣ ва фарҳангӣ дар дар рушд ва инкишофи маънавии оммаи мардум нақши калон бозида, аз тарафи дигар, ба рушди ғояҳои фалсафаи маорифи ориёӣ мусоидат кардааст. Ҳамчунин низоми таълимию тарбиявие, ки дар ин марказҳо ҷорӣ буд, барои замонҳои минбаъда, махсусан барои давраи асрҳои IX-XIII намуна гардида, ба он таъсири амиқ гузоштааст.

Дар рушди афкори таълимиву тарбиявӣ дар асрҳои IX-XIII таъсири «Авесто» бузург буд. Бояд қайд намуд, ки ғояҳои ватандӯстӣ ва инсондустии авестоӣ дар осори фалсафӣ ва адабии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII васеъ истифода гардидаанд. Масалан тимсолҳои асотири Авесто аз қабили, Хаошианҳо, Тахма, Урупа, Йима, Хшаста, Гайа, Маретам, Траетарна, Аджи, Дадака ва ғайра дар қисми асотирии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар образи Ҳушанг, Таҳмурас, Ҷамшед, Каюмарс, Фаридун, Заҳҳок истифода шудаанд.

Илова бар ин, дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII чунин ғояҳои ахлоқӣ-фалсафӣ ва таълимию тарбиявии «Авесто», ба монанди идеяҳои некӣ ва накукорӣ, ватандӯстию башардӯстӣ, хираду хирадмандӣ, ростию ростқавлӣ, илмомӯзӣ, покизагию тандурустӣ, ҳақиқат ва ғайраҳо, васеъ инъикос ёфтаанд.

Ба таври мухтасар метавон таъсири ғояҳои фалсафаи маорифи ориёиро ба ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба тариқи зайл баён кард:

-инъикоси васеи андешаҳои таълимию тарбиявии авестоӣ дар афкори таълимию тарбиявии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII;

- истифодаи усулҳои таълимию тарбиявии ориёӣ дар системаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII. Мардумони тоҷику форс дар ин асрҳо ба эҳёи анъанаҳои фарҳангӣ ва адабии аҷдодони худ пардохта, дар системаи маорифи худ аз методҳои таълимию тарбиявии ориёиҳо истифода мекарданд;

-муассисаҳои таълимию тарбиявӣ, ба монанди мактабу мадрасаҳо ва дигар марказҳои илмии тоҷик дар асрҳои IX-XIII, тибқи сохтори марказҳои таълимию тарбиявии ориёиҳо сурат мегирифт;

-асоси таълиму тарбия дар асрҳои IX-XIII баҳри ба вуҷуд овардани шахсияти созанда ва фарди зарурӣ барои ҷомеа равона шуда буд, ки ин матлаб маншаи худро аз фарҳанги ориёӣ касб кардааст [1-М] .

Дар зербобӣ сеюми ин фасл мавзӯи **“Ислом ва рушди илму фарҳанг дар густариши ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII”** мавриди омӯзиш ва баррасии илмӣ қарор дода шудааст. Дар таҳлили масъалаи мазкур муаллиф қайд менамояд, ки тамаддуни исломӣ фарогири масъалаҳои динӣ, илмӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буда, асосан ба сарчашмаҳои аслии дини ислом – Қуръон ва Суннат такя мекунад. Аммо ин маънои онро надорад, ки тамоми меъёрҳои тамаддуни исломӣ бар асоси ин сарчашмаҳо бунёдгузорӣ

шудааст, балки он дар натиҷаи густариши марзӣ ва васеъ гардидани минтақаҳои таҳти нуфузи Хилофати исломӣ ва сарчашмаҳои бунёдии тамаддунҳои дигар мукаммал гардидааст. Фарҳанги кишварҳои дигар, чун Эрон, Ҳинд, Чин, Шом, шимоли Африқо, Миср ва Андалус, барои бунёди тамаддуни исломӣ нақши бузург гузоштаанд. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки тамаддуни исломӣ дар заминаи фарҳангу тамаддуни тоисломӣ ба вуҷуд омадааст ва дар рушду нумӯи он на танҳо мусулмонон, балки ғайримусулмонон, мисли зардуштиён, масеҳиён ва дигарон саҳм доранд.

Таъсири тамаддуни исломиро ба фалсафаи Аҷам метавон аз ду тариқ баён кард: якум, аз тариқи таъсири афкор ва ақоиди таълимоти ислом ба фалсафа ва мактабҳои фалсафии Аҷам. Дувум, таъсири фалсафаи юнонӣ, суриёнӣ, бобулӣ, мисрӣ, ҳиндӣ, чинӣ ва ғайра, ки аз тариқи тарҷумаи арабии он ба фалсафаи аҷам сурат гирифт. Чуноне, ки маълум аст, баъд аз густариш ёфтани дини ислом дар сарзаминҳои гуногун ва бархурди он бо дигар тамаддунҳо, тамаддуни исломӣ ғанӣ гардид. Ин ғановати тамаддуни исломиро пеш аз ҳама, метавон тавассути тарҷумаи асарҳои гуногун, ки аз дигар забонҳо ба арабӣ сурат гирифт, маънидод кард.

Бояд ёдовар шуд, ки наҳзатҳои тарҷумонӣ ҳанӯз пеш аз густариши дини ислом дар сарзамини тоҷикон, аз ҷумла дар марказҳои илмию фарҳангии ориёиҳо, аз қабили Гунди Шопур, Раҳо, Нисибин ва ғайра фаъолият мекарданд. Вале пас аз лашкаркашиҳои араб ба ин сарзамин фаъолияти илмии ин марказҳо коста гардид. Аз ин рӯ, тоҷикон барои дубора ба роҳ мондани фаъолияти илмии ин марказҳо талош мекарданд. Тарҷумаи осори илмҳои гуногун, аз қабили тиб, нуҷум, кимиё, риёзиёт, табииёт, мантиқ, фалсафа ва ғайра боиси дубора эҳё гардидани илму фарҳанги тоҷик гардид. Махсусан тарҷумаи асарҳои фалсафии тамаддунҳои гуногун ба афкори фалсафии мардумони аҷам таъсири зиёд расонид.

Илова бар ин дар ин давра сиёсати нодурусти идоракунии арабҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон, ки асосан баҳри манфиати мардумони араб равона шуда буд, сабаб гардид, ки ҳисси худшиносии мардумони тоҷик боло рафта, дар натиҷа онҳо барои ҳифзу нигаҳдории тамаддуни худ бархостанд. Ин худшиносии тоҷикон боиси ташкили наҳзатҳои фарҳангӣ, ба монанди ҳаракати шуубия ва ба вуҷуд омадани хонадон ва сулолаҳои асили тоҷик аз қабили Бармакиён, Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён гардид. Пайдо шудани ин наҳзатҳои фарҳангӣ ва ба вуҷуд омадани ин давлатдориҳои асили тоҷикӣ дар маҷмуъ илму фарҳанги тоҷиконро рушд дода, барои рушди ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII мусоидат кард. Дар ин давра марказҳои бузурги илмӣ ва фарҳангӣ, ба монанди Бағдод, Бухоро, Самарқанд, Нишопур, Балх, Ҳирот, Исфаҳон ва ғайра, ки барои инкишофи ғояҳои фалсафаи маорифи ин асрҳо мусоидат кардаанд, аз нав рушд намуданд.

Илова бар ин дар эҳё ва рушду нумӯи илму фарҳанги тоҷик дар асрҳои IX-XIII, сарчашмаҳои асосии тамаддуни исломӣ, яъне Қуръон ва Суннат нақши муҳим доранд. Ин сарчашмаҳо дорои мазмуни баланди таълимию тарбиявӣ мебошанд ва арзишҳои ахлоқию маънавӣ ва таълимию тарбиявии онҳо ба

афкори илмию ақидавии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII таъсири мусбат расонида дар осори илмии онҳо ин мазмунҳо дубора инъикос гардиданд. Аз тарафи дигар тамаддуни исломӣ дар натиҷаи бархурд бо дигар тамаддунҳо ғанӣ гардид ва ин гановати фарҳангӣ ба афкори илмию фалсафии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII таъсири мусбат расонда, барои пайдоиши мактабҳои фалсафӣ, аз қабили асҳоби ҳаюлло, мактаби доиратулмаорифи ихвон-ус-сафо, мактаби машшоъ, калом, тасаввуф ва ғайра мусоидат намуд. Бояд гуфт, ки ҳамаи ин мактабҳои фалсафӣ дар эҳё ва рушди илму фарҳанги мардумони тоҷику форс дар асрҳои IX-XIII нақши муассир доранд.

Боби дуюми рисола "**Ғояҳои фалсафаи маориф дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII**" аз се зербоб иборат буда дар он масъалаи таълиму тарбия дар афкори фалсафӣ-иҷтимоии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII, ғояҳои фалсафаи маориф дар осори Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва Насируддини Тӯсӣ, хусусиятҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва аҳаммияти амалии он дар замони муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Дар зербоби аввали боби якум – **"Масъалаи таълиму тарбия дар афкори фалсафӣ-иҷтимоии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII"** қайд карда мешавад, ки андешаҳои таълимию тарбиявӣ, ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар асарҳои устодони барҷаста, мисли Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Форобӣ, Насируддини Тусӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷалолиддини Румӣ, Носири Хусрав, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Соиб, Ҷомӣ, Бедил, Иқбол ва даҳҳо нобиғаҳои бузурги форсу тоҷик саршоранд. Дар ин миён ақидаҳои таълимиву тарбиявии Абуабдулло Рӯдакӣ, ки аҳаммияти бузурги илмӣ доранд, мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд ва ғояҳои ахлоқии он дар амалия татбиқ мешаванд. Омӯхтан ва татбиқи ғояҳои фалсафаи маорифи Рӯдакӣ аз он ҷиҳат аҳамиятнок аст, ки ҳамчун тараннумгари ахлоқи ҳамида, роҳнамо ба корҳои нек, ватандӯстиву миллатдӯстӣ эътироф гаштааст. Ашъори Рӯдакӣ хусусияти воқеии таълимӣ ва тарбиявӣ дошта, шахсро барои ноил гардидан ба мақсадҳои пешқадам ҳидоят мекунад.

Ашъори Рӯдакӣ беҳтарин намунаи баёни маърифат ва тафаккури амиқи ақлу хирад мебошад. Яке аз асарҳои машҳури Рудакӣ «Калила ва Димна» мебошад, ки дар он андешаҳо оид ба илму илмомӯзӣ, омӯзиши таҷрибаи рӯзгор, нақши он дар инкишофи ақлу шуури инсон, доир ба таъсири муҳити иҷтимоӣ ба симову табиати маънавии одам пешниҳод шудаанд.

Рӯдакӣ дар низоми таълимӣ ва тарбиявӣ омӯзиши илм ва донишро зарурӣ мешуморад, пешрафти ҷомеаи инсониро дар омӯзиш ва дониш мебинад. Ӯ қайд намудааст, ки донишу хирад дар ҳар давру замон сабабиривоҷи ҷомеаҳо буд.

Абулқосим Фирдавсӣ дар асари безаволи худ «Шоҳнома» ба масоили маориф ва тарбия таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намудааст. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асаре ба ҳисоб меравад, ки дар он ақидаҳои таълимию тарбиявӣ, панду ахлоқӣ

ва афкори фалсафӣ таҷассум ёфтаанд. Дар байни онҳо алалхусус ғояҳои инсондӯстӣ ва ватанпарварӣ мақоми махсус доранд, ки то имрӯз арзиши худро маҳфуз доштаанд.

Дар таърихи пайдоиш ва рушди ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик саҳми Саъдии Шерозӣ (1203-1292) бо осори саршор аз ақидаҳои ахлоқиаш мақоми муҳим дорад. Саъдӣ ба таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ на танҳо чун шоири соҳибэъҷоз ва устоди моҳири наср, балки ҳамчун мутафаккири борикбин, муаллими ахлоқ ва инсондӯсти бузург машҳур буда, бо андешаҳои таълимию тарбиявӣ ва илмию фалсафиаш ба илму фарҳанги ҷаҳонӣ хидмати бузурге анҷом додааст. Саъдии Шерозӣ ҳамчун муаллими ахлоқ панду андарзро дар асарҳояш махсусан "Гулистон" ва «Бӯстон» фаровон истифода кардааст. «Гулистон» асари шуҳратёфтаи Саъдӣ мебошад, ки қариб бо тамоми забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла англисӣ, фаронсавӣ, немисӣ, итолявӣ ичунин ба забони русӣ ва забонҳои халқҳои дигар тарҷума шудааст.

Саъдӣ дар андешаҳои таълимию тарбиявиаш махсусан гуманизм яъне инсондӯстӣ ё ба таъбири худи Саъдӣ «одамият»-ро бештар баррасӣ намудааст. Саъдӣ дар ғазале «одамият» ва моҳияти ин мафҳумро хеле муфассал ва ҳадафрас тавзеҳ дода, таъкид менамояд, ки камоли инсонӣ на дар сурату либоси зебо, на дар доштани даҳону чашму бинӣ, на дар хӯрду хобу шаҳват, на дар ибрози ғазаб, балки дар одамият мебошад.[15] Одами ҳақиқӣ бояд аз рафтори зишту разилона ва худпарастӣ барҳазар бошад [4-М].

Зербоби дуюми боби дуюми рисола **“Ғояҳои фалсафаи маориф дар осори Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва Насируддини Тӯсӣ”** ном дорад. Муаллиф дар ин зербоб афкори таълимию тарбиявии ин мутафаккиронро мавриди омӯзиш қарор дода, аҳаммияти дар амалияи имрӯза татбиқ намудани он ғояҳоро таъкид намудааст.

Дар диссертатсия қайд шудааст, ки яке аз намояндагони маъруфи фалсафаи маорифи асрҳои IX-XIII Абунасри Форобӣ ба ҳисоб меравад. Осори ин мутафаккир аз рисолаҳо оид ба ахлоқ, сиёсат, тарбият, дин, риёзиёт, табииёт, мусиқӣ, таърихи илм, омӯзиши артиш иборат аст. Бисёре аз осораш дар қарнҳои минбаъда ба забонҳои мухталиф тарҷума шудааст.

Ғояҳои фалсафаи маорифи Форобӣ бо хусусиятҳои худ аз таълимоти дигар мутафаккирони ин замон ба куллӣ фарқ мекунад. Ба андешаи ӯ тарбия бояд ҳадафҳои худро дошта бошад. Форобӣ таълиму тарбияро ба ду қисм тақсим мекунад: таълиму тарбияи фардӣ; таълиму тарбияи иҷтимоӣ . Дар навбати худ таълиму тарбияи фардиро аз ҷисмонӣ, завқӣ, ахлоқӣ ва ақлонӣ иборат медонад. Ӯ таълиму тарбияро на танҳо ба як ё якчанд табақаи хос, (мисли низоми таълимии табақотии ҷомеаҳои Ҳинди бостон), балки барои тамоми афроди ҷомеа ҳатмӣ медонист ва барои муаллимону мудирони ҷомеаҳо таъкид дорад, ки: «Мураббии ҷомеа ва раҳбари мадинаи фозила бояд дар масъалаи таълиму

[15] Саъдӣ Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2008. – С. 166.

тарбия ба ҳама табақаҳои мадина таваҷҷуҳ дошта бошад ва дар ин самт ба тадбирҳои дуруст пардозад.» [16]

Дар ташаккули ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик Абуалӣ ибни Сино саҳми беандоза дорад. Ибни Сино барҷастатарин файласуфи тоҷик аст, ки дар соҳаи фалсафа ва ҳикмат таълифоти зиёде ба мерос мондааст. Ибни Сино бештар ба масъалаи таълиму тарбияи гурӯҳӣ диққат дода, афзалияти онро аз тарбияи фардӣ баён кардаасту омӯзиши фардиро омехта аз мушкилиҳо медонад ва мегӯяд: «Шоиста аст, дар мадраса кӯдакон ҳамроҳ бо кӯдакони донишомӯз, бо фарзандони бузургон ва дигарон нишинанд. Агар кӯдак танҳо бо муаллими худ бошад, хастагӣ бештар бар вай ғалаба мекунад, вале ин хастагӣ дар мадраса кам эҳсос мешавад ва ин амр боиси муштоқтар шудани кӯдакон ба донишомӯзӣ мегардад».[17]

Насируддини Тӯсӣ аз донишмандон ва чеҳраҳои илмии тоҷику форс ва умуман Машриқзамин ба шумор меравад, ки дар ин давра зиндагонӣ кардааст. Афкори маорифпарваронаи Хоҷаи Тӯсӣ баёнгари он аст, ки ӯ дар ҷамъият аз ҳама беш аввал ба аҳли қалам монанди арбоби илму маориф таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, мавҷудияти онҳоро дар ҷамъият ба монанди «вуҷуди об дар табиат»[18] ташбеҳ кардааст. Яке аз масъалаҳое, ки ба назари мутафаккир барои такомули ахлоқӣ нақши муассир дорад, ин интихоби муаллим-омӯзгор барои таълиму тарбияи маънавии кӯдак маҳсуб меёбад. Ӯ мегӯяд: «Ва бояд ки муаллими ӯ оқил ва диндор бувад ва бар риёзати ахлоқ ва таҳриҷи кӯдакон воқиф ва ба ширинсуханӣ ва виқор ва ҳайбату мурувват ва назофат машҳур»[19].

Аз ин матлаб маълум мегардад, ки Насируддини Тӯсӣ ба шахсияти омӯзгор таваҷҷуҳи зиёд намуда, камолоти маънавии инсонро ба чигунагии шахсият ва касбияти омӯзгор алоқаманд медонад.

Зербоби сеюми боби дуюм **“Хусусиятҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва аҳаммияти амалии он дар замони муосир”** ном дошта, муаллиф дар ин зербоб таъкид мекунад, ки ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII мисли дигар давраҳои тамаддуни халқи тоҷик хусусият ва вижагиҳои ба худ хос дорад. Агар ба гузаштаи давлатдории тоҷикон - даврони Сомониён назар афканем, мебинем, ки ин сохти давлатдорӣ яке аз барҷастатарин ва камназиртарин давраҳои таъриху тамаддуни халқи тоҷик ба шумор мерафт. Ин ҳама муваффақиятҳои сулолаи Сомониён дар натиҷаи ба роҳ мондани сиёсати дурусти идоракунии амирони Сомонӣ ва дар назар гирифтани усулҳои таълимию тарбиявии ғояҳои фалсафаи маорифи замони худ, ки дар осори гаронбаҳои намояндагони илму адаби ин давр матраҳ гардидааст, ба миён омадааст. Яке аз хусусиятҳои фалсафаи маорифи ин давра ҷанбаи инсондӯстӣ ё гуманистӣ доштани он мебошад. Ин масъала, пеш аз ҳама, дар осори аҳли илму адаби ин давра, ба монанди Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, Абубакри Розӣ,

[16] Абунасри Форобӣ. Мадинаи фозила. – Теҳрон, 1378. – С. 42
[17] Абуалӣ ибни Сино. Тадбири манзил. Ҷаъфари Нақдӣ. – Бағдод, 1347. – С. 38.
[18] Насируддини Тӯсӣ. Ахлоқи Носирӣ. – Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – С.92.
[19] Ҳамон ҷо. - С.98.

Закариёи Розӣ, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абумансури Дақиқӣ, Абулқосим Фирдавсӣ ва ғайра инъикоси худро ёфта буд. Равияи гуманистӣ дар назми тоҷику форс ба ҳукми анъана даромада, адабиёти классикии моро ба баландтарин мақому мартаба расонид. Дар асрҳои IX-XIII ин ақидаи зотан гуманистӣ дар шакле маъмулу маъруф шуд, ки тавъам ба анъанаи фарҳангии ҳазорсолаи мардуми эронинажод буд. Ин масъала дар асарҳои як қатор муаррихон, файласуфон, адабиётшиносон ва забоншиносони дохилию хориҷӣ, аз қабили А.Е.Бертелс, А.М. Белинский, А.Н.Болдирев, И.С.Брагинский, Н.Неъматов, В.Никитина, Б.Ғафуров, А.Турсунов, Р.Масов, А. Корбен, М. Муин, Э.Табарӣ ва дигарон инъикос гардида, ҷиҳатҳои таваҷҷуҳманди ин падидаи фарҳангӣ, яъне, анъанаи гуманизм дар асрҳои IX-XIII то андозае мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд. Дар ин давра чи файласуфони ҷудогонаи тоҷик ва чи ҷараёнҳои томи динию фалсафӣ аз анъанаҳои фарҳангии гузаштагон, аз ҷумла зардуштию монавӣ, ки саршор аз афкори инсондӯстӣ буданд, илҳоми ғоявӣ гирифтаанд.

Хусусияти дигари фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII, ки дар осори таълимию тарбиявии мутафаккирони ин давра зоҳир мешавад, ин фарогирии васеи масъалаҳои таълимию тарбиявӣ мебошад. Мутафаккирони тоҷик дар ин давра тамоми вижагиҳои таълиму тарбияро баён намудаанд, ҳатто муносибати байни устод ва шогирдро низ матраҳ намуда, онро яке аз меъёри асосӣ дар низоми таълиму тарбият донистаанд. Дар омӯзгор мавҷуд будани сифатҳои асосӣ аз қабили донишмандӣ, ботамкинӣ, серғайратӣ, суботкорӣ ва ғайра таъкид шуда, вазифаи асосии омӯзгорон нисбати тарбиятгирандагон ин тарбияи сифатҳои хуб ва решакан намудани сифатҳои манфӣ муқаррар шудааст.

Дар хулосаи рисола хулосаҳои асосӣ, натиҷаҳои таҳқиқот ва тавсияҳо барои истифодаи онҳо дарҷ ёфтаанд.

Хулоса
Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Муҳимтарин дастовардҳои тамаддуни тоҷикро дар асрҳои IX-XIII, ки омили асосии пайдоиш ва инкишофи онро мо дар рушди ғояҳои фалсафаи маорифи он давр медонем, метавон ба тариқи зайл баён кард:

- ташкили низомҳои таълимию тарбиявие, ки дар асоси усулу ғояҳои фалсафаи маорифи ниёгон бунёд гардида буданд;
- ба миён омадани шахсиятҳои бузурги илмӣ-адабӣ, ки аз худ осори арзишманд боқӣ гузоштаанд ва дар онҳо афкори пешқадами маорифпарваронаи замонашон инъикос гардидааст;
- рушди шаҳрҳо, марказҳои илмию адабӣ ва фарҳангию сиёсӣ, ки тамоми олимон, шоирон, файласуфон, арбобони санъату ҳунари шарқро ба ҳам оварда буд;
- рушди илмҳои гуногуни замона, ба монанди илмҳои математика, астрономия, ҷуғрофия, химия, тиб, таърих, адабиёт, фалсафа ва ғайра, ки асосҳои илмӣ ва таълимии ғояҳои фалсафаи маорифро дар замонҳои минбаъда ғанӣ гардонидаанд.

Бояд қайд намуд, ки заминагузори асосии шаклгирии ин дастовардҳо ва пешрафти илму фарҳанги мардумони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба ғояҳои фалсафаи маорифи ин замон алоқаманд мебошад. Ҳамин алоқамандӣ минбаъд низ рушди ҷомеаи тоҷикро дар асрҳои минбаъда таъмин намуда, то истилои муғул идома ёфт.

Афкори маорифпарваронаи мардуми тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба сатҳи баланди инкишофи худ расид ва мо инро аз осори арзишманди мутафаккирони тоҷик, ки дар ин замон зиндагӣ ва эҷод карданд, мавриди баррасӣ қарор дода, чунин натиҷагирӣ намудем:

1. Бо такя ба сарчашмаҳои илмии ватанию хориҷӣ маълум гардид, ки замони эҳёи фарҳанг ва рушди тамаддуни халқи тоҷик баъди истилои араб ба асрҳои IX-XIII рост меояд. Маълум гардид, ки ба хотири зиндашавии илму адаб ва рушду равнақи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ин асрҳоро замони "Эҳёи Аҷам", "Эҳёи Тоҷик", "Асри Заррин"-у "Даврони тииллоӣ"-и тамаддуни тоҷику форс унвон карданд. [4-М]

2. Омилҳои асосии рушди фарҳанги тоҷик дар асрҳои IX-XIII омезиши ду тамаддуни бузург-тамаддуни ориёӣ бо тамаддуни исломӣ ва ташкил шудани давлатҳои миллӣ, инчунин ба роҳ мондани низомҳои дурусти идоракунӣ ва таълимию тарбиявӣ ба ҳисоб меравbooнд. Бояд зикр кард, ки давлатҳои миллии ташкилшуда, аз қабили Тоҳириён, Саффориён, Сомониён ва ғайра сиёсати маорифпарваронаро пеш гирифта, ба ин васила илму маорифро рушд доданд. Дар натиҷаи ин сиёсати маорифпарварона дар асрҳои IX-XIII шахсиятҳои бузурги илму адаб ва нобиғаҳои забардаст, ба монанди Абуабдуллои Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абурайҳон Берунӣ, Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абубакри Розӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, Насируддини Тӯсӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд, тарбия ёфта, ба майдони илму адаб омаданд [3-М].

3. Ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII бар асоси афкори таълимию тарбиявии андарзномаҳои бостонии ориёӣ, махсусан китоби арзишманди “Авесто” бунёдгузорӣ шудааст. Инъикоси афкори таълимию тарбиявии авестоиро мо метавонем ба таври васеъ дар осори мутафаккирони ин давра мушоҳида кунем. Дар пайравӣ аз ин андешаҳои авестоӣ маорифпарварони тоҷик дар асрҳои IX-XIII осори таълимию тарбиявии худро ба вуҷуд оварданд. Инчунин дар системаҳои омӯзишу парвариш мардуми тоҷик дар асрҳои IX-XIII аз равишҳо ва усулҳои таълимию тарбиявии ориёӣ васеъ истифода намуданд [2-М].

4. Усулҳои таълимию тарбиявие, ки дар осори маорифпарваронаи мутафаккирони ин давра дида мешавад, натанҳо мутафаккирони минбаъдаи тоҷик, балки маорифпарварони бузурги ҷаҳонӣ ва бунёдгузорони мактабҳои таълимию тарбиявӣ, аз қабили Т. Гобс, Г. Спенсер, Ж. Руссо, Ҷ. Локк, Ф. Гербарт, Ҷ. Дюӣ М. Ҳайдегер, Ж. Сартр, С. Киёркегор, Ф. Нитсше ва дигарон мавриди истифода қарор додаанд. Маҳз дар асоси таҷрибаҳои таълимию тарбиявии бузургони мо мактабҳои таълимию тарбиявии ҷаҳонӣ, ба монанди табиатгароён, ормонгароён, воқеъгароён, амалгароён, вуҷудгароён ва ғайра ба вуҷуд омада, ташаккул ёфтаанд.

5. Ҳадафҳои таълимию тарбиявӣ дар системаи маориф бо назардошти талаботҳои замон тағйир ёфта, таълиму тарбияи афроди ҷамъият мувофиқ бо замона сурат мегирад. Агар дар замони бостон назар кунем, мебинем, ки мардумони ориёӣ зарурати ҳифзи ҳудуди шоҳаншоҳии бузурги худро муҳимтарин вазифаи худ дониста, бо ин мақсад таълиму тарбияро баҳри ба вуҷуд овардани кадрҳои болаёқати роҳбарикунанда ва тарбияи ҷавонони далеру ватандӯст ва муҳофизи ватан равона карда буданд. Ин ҳадафҳои таълимию тарбиявӣ минбаъд низ сармашқи кор шуда, дар асрҳои IX-XIII идома ёфт. Дар ин давра бо пайравӣ аз таҷрибаҳои ниёгон асоси таълиму тарбия баҳри ба вуҷуд овардани шахсияти созанда ва фарди зарурӣ барои ҷомеа равона шуда буд.

6. Бо истифода аз усулҳои таълимию тарбиявӣ мардуми тоҷик тавонистанд дар асрҳои IX-XIII илмҳои фалсафа, риёзӣ, нуҷум, ҷуғрофия, кимиё, тиб, таърих ва ғайраро рушд дода, кашфиётҳои бузурге дар ин илмҳо анҷом диҳанд. Шаҳрҳои асосии Мовароуннаҳру Хуросон, ба монанди Бухоро, Самарқанд, Балх, Марв, Панҷакент, Нишопур, Ҳирот, Хуҷанд, Истаравшан, Бунҷакат ва ғайра ба марказҳои асосии фарҳангӣ ва илмию адабии ин давра табдил ёфтанд.

7. Мутафаккирон ва маорифпарварони тоҷик дар асрҳои IX-XIII ғояҳои фалсафаи маорифи худро баҳри раҳнамоии инсон ба омӯзиши илму дониш, касбу ҳунар, ва расидан ба саодату хушбахтӣ равона карда, амалӣ шудани ин ҳадафҳоро тавассути тарбия намудани сифатҳои баланди ахлоқӣ дар замири афроди ҷомеа имконпазир медонистанд.

8. Таҳлили андешаҳои таълимию тарбиявии мутафаккирону маорифпарварони тоҷик дар асрҳои IX-XIII нишон медиҳад, ки моҳияти ғояҳои фалсафаи маорифи онҳоро илова ба ҳадафҳои дар боло зикргардида, инчунин ташаккули шахсияти инсон низ дарбар мегирад. Тибқи андешаи маорифпарварони ин давра сифатҳои пасти ахлоқӣ, аз қабили бадӣ, ситамкорӣ,

чизпарастӣ, пурхӯрӣ, айбҷӯйӣ, пургӯйӣ, бешармӣ, бахилӣ, суханчинӣ ва ғайра монеи ташаккули шахсияти инсон шуда, парвариши сифатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз қабили хираду хирадмандӣ, некӣ, омӯзиши илму дониш, сулҳу дӯстӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, қаноатпешагӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми волидайн ва калонсолон, ёрӣ ба ятимону бечорагон ва ғайра омилҳои асосии рушди шахсияти инсон маҳсуб мешаванд.

9. Таҳқиқи ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII нишон дод, ки онҳо фарогири масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврас ва усулҳои он, вазифаҳои таълиму тарбия ва ҳадафҳои он, марҳилаҳои таълиму тарбияи таълимгирандагон, нақши волидайн ва омӯзгор дар таълиму тарбия ва масулиятҳои онҳо ва ғайра мебошад. Истифодаи ин таҷрибаи пешқадами таълимию тарбиявӣ дар фалсафаи маорифи муосири тоҷик ва системаҳои таълимию тарбиявии кунунӣ метавонад барои тарбияи мутахассисони баландихтисоси замонавӣ ва рушди шахсияти муосир мусоидат кунад. Аз тарафи дигар, татбиқи ғояҳои фалсафаи маорифи асрҳои IX-XIII дар амал барои ташхиси мушкилоти азнавсосӣ ва ислоҳоти маорифи миллӣ, ки дар раванди ислоҳоти куллӣ ва пайвастан бо системаҳои пешрафтаи маорифи ҷаҳонӣ қарор дорад, хеле муфид мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар таҳқиқот тавсияҳое пешниҳод гаштаанд, ки аз назари мо онҳо барои ҳалли масъалаҳои таълиму тарбия дар замони муосир мусоидат менамоянд:

- дар амалия татбиқ намудани ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII барои ташхиси мушкилоти азнавсосӣ ва ислоҳоти маорифи миллӣ, ки дар раванди ислоҳоти куллӣ ва пайвастан бо системаҳои пешрафтаи маорифи ҷаҳонӣ қарор дорад, хеле муфид мебошад;
- истифодаи афкори гуманистии мутафаккирони тоҷик оид ба таълиму тарбия, ки дар ин давра эҷод гардиданд, дар муассисаҳои таълимӣ дар шароити имрӯза ба самаранок гардидани раванди таълим мусоидат менамояд;
- омӯзиш ва баррасии заминаҳои ташаккул ва инкишофи фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба ташаккули худшиносии миллӣ ва ташаккули шахсияти инсон мусоидат менамояд;
- хулоса ва пешниҳодҳои таҳқиқотро метавон дар раванди таълиму тарбия ҳамчун воситаи асосии мубориза бар зидди афкори тундравонаи зуҳуроти манфии муосир истифода кард.

Рӯйхати маводи чопшудаи довталаби дараҷаи илмӣ

Мақолаҳои нашршуда дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

[1-М]. Муҳамадҷони Т. Р. Фалсафаи маорифи ориёӣ - сарчашмаи фалсафаи маорифи замони Эҳёи Аҷам. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - 2016. - №3/4. -С. 108-112, ISSN 2074-1847

[2-М]. Муҳамадҷони Т. Р. Нақши амирони Сомонӣ дар рушди маорифи замони Эҳёи Аҷам // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - 2017. - №3/3. - С. 12-16, ISSN 2074-1847

[3-М]. Муҳамадҷони Т. Р. Тамаддуни исломӣ - омили зуҳури замони эҳёи тамаддуни тоҷику форс // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - 2018. - №1. - С. 195 - 201, ISSN 2074-1847

[4-М] Муҳамадҷони Т. Р. Рушди фалсафаи маориф дар осори маорифпарварони замони Эҳёи Аҷам. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - 2017. - №3/1. - С. 134- 139, ISSN 2074 - 1847

[5-М] Муҳамадҷони Т. Р. Масъалаи ташаккули шахсият дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX-XIII. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2019. №2/2. - С. 57 - 60, ISSN 1545 - 1734

Маводи конфронсҳо, фишурдаҳо, маърӯзаҳо:

[6-М]. Мухамаджони Т. Р. Национальная философия образования и формирование новой личности в Таджикистане. // Центр развития научного сотрудничество, сборник материалов III Международной научно-практической конференции. г. Новосибирск, 2018 г. - С. 75 - 79.

[7-М]. Мухамаджони Т. Р. Роль национальной философии образования в формировании современной молодежи Таджикистана. // Международная научно-практическая конференция молодежь в развитии социального государства в XXI веке, сборник материалов Филиала Московского государственного университета имени В.М. Ломоносова в г. Душанбе. - С. 46 - 50.

[8-М]. Муҳамадҷони Т., Саидзода М. Маориф институти асосии инкишофдиҳандаи ҷомеа. Нақши институтҳои сиёсӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ: // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ (ш. Душанбе, 12 декабри соли 2018). - Душанбе: ДМТ, 2018. -362 с. - С. 326 -333.

[9-М]. Муҳамадҷони Т. Р., Гирдаков И. Терроризм ва ислом: муносибати ислом бо «терроризми динӣ». // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (1 (1) 2018). Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ. - Душанбе, 2018. - 152 с. - С. 16-21.

[10-М]. Муҳамадҷони Т. Р. Таълимоти мактабҳои фалсафаи маориф доир ба таълиму тарбия. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба Даҳсолаи байналмилалии амал - «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», «140-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ» ва «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». - Душанбе 2018 с.- С. 45 - 48.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК - 297

На правах рукописи

МУХАМАДЖОНИ ТАГАЙМУРОДИ РАХМАТУЛЛО

ИДЕИ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ IX-XIII ВВ.

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени

доктора философии PhD, доктора по специальности

6D020100 – Философия

ДУШАНБЕ – 2020

Работа выполнена на кафедре истории философии и социальной философии философского факультета Таджикского национального университета.

Научные руководители: **Назаров Рустам** – доктор философских наук, профессор кафедры истории философии и социальной философии ТНУ;

Махмадизода Нозим Давлатмурод – кандидат философских наук, доцент, декан факультета философии ТНУ.

Официальные оппоненты: **Махмаджонова Мухиба Талатжоновна –** доктор философских наук, доцент, главный научный сотрудник центра Авиценноведения Института философии, политологии и права имени Баховаддинова А.Н. Республики Таджикистан

Курбоншоев Илхом Джумахонович – кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры общественних наук Таджикский технический университед имени М.С. Осими

Оппонирующая организация: Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кафедра философии и истории

Защита состоится «25» июня 2020 г., в 14:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА – 026 по защите диссертации на соискание учёной степени доктора PhD, доктора по специальностям 6D020100 – Философия при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета (по адресу: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на официальном сайте ТНУ (www.tnu.tj).

Автореферат разослан «____» ______ 2020 г.

Ученый секретарь диссертационного совета:
доктор философских наук Муминов А.И.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В истории каждого народа есть такие периоды, в которые его культура, наука, экономика пережили настоящий расцвет, такой взлет, такие трансформации которые во многом определили все последующее, будущее развитие этого народа. Изучение этих периодов, определение основных факторов, способствовавших такой активной культурной эволюции, всегда было и остается одной из актуальных задач науки. Благодаря исследовянию исторических периодов расцвета во всех сферах жизни того или иного государства можно понять и осознать те перемены, которые происходят в современной жизни государств. Раскрытие существенных характеристик и внутренних импульсов развития народов особенно актуально для тех стран, которые находятся на переходном этапе и пока не достигли достаточного уровня развития. Именно поэтому после приобретения государственной независимости в Таджикистане и в научной среде, и в обществе возник огромный интерес к тем событиям и явлениям в истории таджикского народа, которые позволяют вполне обоснованно говорить о Возрождении Аджама. И произошли эти события в период IX-XIII вв. Именно в это время особенно активно развивалис образование и наука просветительство среди ученых, прежде всего философов, стало распространяться очен быстрыми темпами. В итоге философские идеи образования этого периода легли в основу современной таджикской философии образования. Одним из первых эти идеи начал разрабатывать Абунаср Фараби, затем Ибн Сина, Насируддин Туси, Омар Хайям, друге таджикские мыслители IX-XIII вв. В последующие века таджикская философия образования, как и все философские (рациональные) науки и знания, вплоть до периода просветительства, находилась в глубоком кризисе. По сути, движение просветительства ознаменовало наступление новой фазы развития таджикской философии образования, которая преемственно продолжались и в советский период. Пика своего развития таджикская философия образования достигла в настоящее время, т.е. в период государственного суверенитета Таджикистана.

В изучаемый автором период (IX-XIII вв.) философы проявляли к проблемам образования традиционный интерес, но при этом следует отметить, что к указанному времени философия образования еще не сформировалась как самостоятельная отрасль философии. Между тем именно в IX в. таджикскими философами были выдвинуты различные воспитательные и образовательные идеи, которые сыграли значительную роль в развитии философии образования, в сложении ее как специфической отрасли знания. С учетом этого встает вопрос о степени влияния идей таджикских мыслителей изучаемого периода не только на современный образовательный процесс в Таджикистане, но и на воззрения западных философов. Изучение этой проблемы имеет важную научную и практическую ценность, о чем подробно говорится в диссертации. В условиях глобализации, когда наблюдается явное проникновение в национальную культуру Таджикистана чуждих элементов и ценностей, сохранение традицинного (в лучшем понимании этого слова) отнощения к образованию,

просвещению повышение нравственности и укрепление моральных устоев общества, обеспечение эффективного образовательного процесса, обращение к философии образования таджикского народа и использование образовательных и воспитательных воззрений приобретают явную актуальность и востребованность.

С учетом этого исследование сущности и содержания просветительских идей таджикских мыслителей периода Возрождения Аджама («Эҳёи Аҷам») и практическое применение его результатов будет способствовать формированию условий для развития образования в республике и повышению его качества. Таким образом, философских идей и воззрений таджикских мыслителей IX-XIII вв., касающихся образования, является весьма важным и своевременным, тем более если учесть, что рание этот вопрос с позиций философии образования практически не исследовался.

Степень разработанности темы. Идеи философии образования рассматривались – в работах таджикских педагогов, историков и философов с разных научных позиций: как история педагогики в работах Х.С. Афзалова, К.Б. Кадырова, М. Лутфуллоева, С. Сулаймони, А. Садыкова, М. Арипова; с позиции исторической науки – в работах А. Рабизода, А. Турсунова, И. Обидова и др.; как часть философского знания – в работах М. Диноршоева, А. Турсунова, Р. Назарова, А.Ш. Курбанова, Дж.Х. Файзалиева, Р. Комилова, А. Садыкова и др[20].

Некоторые вопросы таджикской философии образования исследовались и русскими ученными, в частности Е.Э. Бертельсом, В.В. Бартольдом и др.[21] Некоторые аспекты философии образования изучались также иранскими исследователями – А. Накиб-заде, М. Муттаххари, А. Ага-заде, А. Алмоси, З. Курбари, М. Кишаварзи, М. Риза, Х. Султан-заде, А. Велаяти и др.[22]

[20] Афзалов Х.С. Из истории таджикской философии образования. – Душанбе: Ирфон, 2008 – 112 с. (на тадж. яз.); Қодиров Қ.Б. История педагогической мысли таджикого народа с древних времен до возникновения ислама. – Душанбе: Ирфон, 1998. - 168 с. (на тадж.яз.); Лутфуллоев М. Возрождение педагогики Аджама. – Душанбе: Дониш, 1997. - 150 с. (на тадж.яз.); Лутфуллоев М., Сулаймони С. Онтология педагогической мысли таджикского народа. – Душанбе: «Матбуот», 2009; Сулаймони С., Алиев. А. Традиции обучения и воспитания в арийской культуре. – Душанбе: Ирфон, 2009 (на тадж. яз.); Содиков А. Этические воззрения мыслителей Востока. – Душанбе: Ирфон, 1989 (на тадж. яз.); Раджабзода А. Саманиды и возрождение перисидско-таджикской цивилизации. - Душанбе: Ирфон. 1998 (на тадж. яз.); Турсунов А. Возрождение Аджама. – Душанбе: Ирфон, 1984. -208 с. (на тадж. яз.); Диноршоев М. Таджикская философия в средние века. – Душанбе: Маориф, 1997 (на тадж. яз.); Арипов М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. 1Х-Х1 вв. – Душанбе, 1962 Ч. 1; Назаров Р., Курбонов А.Ш. Философия образования таджикского народа. – Душанбе: Дониш, 2010; Курбонов А.Ш. Образования в условиях трансформации таджикского общества. – Душанбе: «Дониш», 2009. – 336 с.; Обидов И. Краткий очерк истории образования таджикского народа. – Душанбе, 1965; Файзалиев Дж. Х. Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики. – Душанбе: Эр-граф, 2014; Комилов Р. Из истории социально-политической мысли в эпоху Саманидов. – Душанбе: Диловар, 1998 (на тадж. яз.); Содиков А. Этические воззрения мыслителей Востока. – Душанбе: Ирфон, 1989 (на тадж. яз.).

[21] Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. М: Наука, 1988. - 557 с.; Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – М: ИВЛ, 1960. - 555 с.; Бартольд В.В. Иран: исторический обзор. – Ташкент, 1926.

[22] Накибзаде А. Взгляд на философию образования и воспитания. – Тегеран, 1991 (на перс. яз.); Муттаххари М. Обучение и воспитание в исламе. – Тегеран, 2006. – 448 с. (на перс. яз.); Агазаде А. История обучения и воспитания в Иране. – Тегеран, 1382. – 411 с. (на перс.яз.); Алмоси А. История обучения и воспитания в Исламе и в Иране. – Тегеран, 1992. – 415 с. (на перс. яз.).; Курбари З. История исламской культуры и цивилизации. – Тегеран, 1991 (на перс. яз.); Кишоварзи М. История образования в исламе и в Иране. – Тегеран, 2004. – 280 с.

Одним из первых педагогическую мысль таджикского народа, с историко-педагогической точки зрения, иследовал Х. Афзалов.[23] Он проанализировал отдельные аспекты педагогической мысли таджикского народа, которая вормировалас в различные исторические периоды. Источниками идей таджикской философии образования IX-XIII вв. этот ученый считает идеи, воспринятые из арийской философии образования. В частности, он отмечает, что в этот период большое значение придавалос воспитанию детей в духе трудолюбия и боддержания трудовых отношений в духе колективизма, четких религиозных убеждений и уважения традиций.

В свою очередь другой таджикский ученый – М. Орифи[24], изучая проблему образования и воспитания в рамках арийской цивилизации, приходит к выводу, что в указанный период лишь высокопоставленные люди, т.е. представители духовенства (зорострийские жрецы) и военной аристократии имели доступ к образованию и воспитанию. Он отмечает, что в ирийский период были построены придворные, жреческие (духовные), профессиональные, этнические и частные образовательные заведения. Этот таджикский исследователь считает Авесту – священную книгу зороастрийцев, одним из основных источников педагогической мысли арийцев и пишет, что отраженные в ней этические и религозные нормы, принципы и методы обучения и воспитания являлись основной предпосылкой для развития идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.

Еще один таджикский ученый – К. Кадыров, развитие идей таджикской философии образования в IX-XIII вв. связывает с просвещенческой политикой царей и правителей данного периода.[25]

Современный таджикский исследователь и просветитель Р. Назаров исследовал таджикскую философию образования в контексте арийской и исламской цивилизаций. Он также основным источником развития идей таджикской философии образования в IX-XIII вв. считает арийскую и исламскую философию образования, однако отмечает, что процесс образования и воспитания в изучаемый период осуществлялся на основе исламских и этических норм. [26]

Весомый вклад в исследование многих аспектов и вопросов истории таджикской философии образования внес таджикский ученый С. Сулаймони[27]. Он сосредоточил своё внимание на изучении учебных и воспитательных идей и

(на перс. яз.).; Ризо М. История и исламская культура эпохи Саманидов. – Тегеран, 1378 х.- 726 с. (на перс.яз); Солтонзаде Х. История медресе Ирана с глубокой древности до возникновения университетов. – Тегеран, 1986. - 515 с. (на перс. яз.); Распространение исламской культуры и цивилизации в Иране. – Тегеран, 1386. Т. I. (на перс. яз.).

[23] Афзалов Х., Раҳимов Б. История педагогики таджикского народа. – Душанбе,1994. – С. 6-7. (на тадж. яз.).

[24] Арипов М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. 1Х-Х1 вв. – Душанбе, 1962. Ч. 1. – С. 38. (на тадж. яз.).

[25] Кадыров К. История воспитания с древних времён до эпохи Саманидов. – Душанбе, 2012. – С. 186 (на тадж. яз).

[26] Назаров Р. Философия качества образования (социально-философский анализ). – Душанбе: Дониш, 2011. – С.154.

[27] Сулаймони С., Алиев А. Арийцы. Культурные и педагогические традиции.– Душанбе, 2009 – С.56. (на тадж. яз.).

принципов таджикской философии образования в эпоху Сасанидов. По словам ученого, учебный и воспитательный процесс при Сасанидах осуществлялся в особенных местах, таких, как учебные заведения, храмы огнепоклонников, царские канцелярии и школы, специальные учебные площадки, царский двор, академия. Официальной государственной религией в то время был зороастризм, поэтому образование и воспитание больше имели религиозный характер, и учебно-воспитательный процесс происходил в соответствии с учением и нормами,установленными зороастрийской религией.

В исследования идей таджикской философии образования в IX-XIII вв. и педагогического наследия просветителей данного периода свой вклад внесла таджикский ученый М.С. Аминджанова[28]. Изучая педагогическое наследие великого таджикского поэта-просветителя IX-X вв. – Абуабдуллаха Рудаки и отмечая его огромную роль в развитии идей таджикской философии образования в IX-XIII вв., исследовательница констатирует: Рудаки в своём прогрессивном педагогическом наследии критиковал существовавшую в его время систему образования, далекую от реальности, и стремился исправить её погрешности.

Педагогические взгляды таджикских мыслителей изучал и Ф.Гулмадов[29]. Особое значения он придавал тому образу учителя, о котором они писали в своих трудах. Например, анализируя эту проблему в наследии Абуали ибн Сины, он пишет, что, согласно этому известнейшему философу-энциклопедисту, учитель должен быть совершенным человеком, чтобы ученики могли найти в его лице лучший, идеальный образец для подражания.

Согласно мнению таджикского ученого А. Турсунова, учения таджикских философов IX-XIII вв. зиждились на принципах философии образования предков, из которых одним из основных являлся гуманизм.[30]

Таким образом, как следует из вышеизложенного, некоторые аспекты идей таджикской философии образования в IX-XIII вв. в роде бы достаточно полно освещены исследователями. Однако многие вопросы, связанные с темой представленного диссертационного исследования, в том числе социально-философский анализ идей таджикской философии образования IX-XIII вв., определение основных источников развития таджикской философии образования в указанный период, вопросы образования и воспитания в наследии таджикских мыслителей данной эпохи и др., остались за пределами внимания исследователей. Настоящей работой автор предполагает заполнит этот пробел. В диссертации рассматривается общий процесс развития мысли представителей таджикской философии образования, основное внимание акцентируется на освещении таких вопросов, как научные, литературные,

---

[28] Аминджанова М.С. Педагогические взгляды Рудаки и его современников в контексте современных проблем образования: Автореф. дис... канд. пед. наук. – Душанбе, 2014. – С.15.

[29] Гулмадов Ф. Отражение образа учителя в педагогическом наследии персидско-таджикских мыслителей. – Душанбе, 1997. – С. 265 (на тадж. яз.).

[30] Турсунов А. Возрождение Аджама. – Душанбе «Ирфон», 1984. – С. 77. (на тадж. яз).

культурные, социально-политические и философские аспекты идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Связь работы с научными программами (проектами) и темами. Диссертационная работа выполнена в рамках перспективных научно-исследовательских работ кафедры истории философии и социальной философии ТНУ на 2016-2020 гг., посвященных актуальным философским, социальным и культурным вопросам современного Таджикистана.

Цель и задачи исследования. Целью работы является анализ идей таджикской философии образования и воззрений таджикских мыслителей IX-XIII вв. Для достижения поставленной цели необходимо было решить следующие задач:

- определить методологические основы изучения и научного рассмотрения таджикской философии образования;
- выявить факторы и предпосылки формирования и развития таджикской философии образования в IX-XIII вв.;
- изучить педагогические воззрения таджикских мыслителей IX-XIII вв. и их роль в формировании личности;
- обосновать влияние просветительских воззрений мыслителей IX-XIII вв. на философов последующих веков развития философии образования таджикского народа;
- рассмотреть арийскую философию образования как источник развития науки и культуры и предпосылку формирования идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.; - проследить процесс синтеза - ислама с другими цивилизациями в IX-XIII вв. как фактора развития идей таджикской философии образования в указанны период.

Объектом исследования являются педагогические воззрения таджикских мыслителей IX-XIII вв.

Предмет исследования - идеи философии образования в наследии таджикских мыслителей IX-XIII вв.

Теоретические и методологические основы диссертационного исследования. В диссертации использованы различные методы исследования с целью реализации поставленних задач, в частности: общенаучные методы, исторический, логический, сравнительный, системный и структурный методы.

Источники исследования. Основными источниками исследования являются педагогические и социально-этические труды таджикских мыслителей и просветителей IX-XIII вв., таких, как Абунаср Фараби, Абуали ибн Сина, Абурейхан Бируни, Омар Хайям, Насир Хусрав, Абубакр Рази, Абуабдулла Рудаки, Абулькасим Фирдоуси, Саади Ширази и др. Кроме того, использованы работы Х. С. Афзалова, К. Б. Кадирова, М. Лутфуллаева, С. Сулаймани, А. А. Садыкова, А. Раджабзаде, А. Турсунова, М. Диноршоева, М. Орипова, Р. Назарова, Дж. Файзалиева, А. Е. Бертельса, А. М. Белинского, А. Н.

Болдырева, И. С. Брагинского, Н. Негматова, В. Никитиной, Б. Гафурова, Р. Масова и других отечественных и зарубежных исследователей.

Научная новизна исследования прежде всего состоит в том, что в нем впервые подвергаются всестороннему научному анализу, идеи таджикской философии образования в IX-XIII вв. как тема специального научного исследования.

Более конкретно элементы новизны исследования отражены в следующих достигнутых результатах:

-научно проанализированы и ахарактеризованны идеи таджикской философии образования IX-XIII вв. а также их особенности;

-выявлены и рассмотрены источники и предпосылки формирования и развития идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.;

-глубако изучена система образования и воспитания арийской цивилизации, определена ее роль в развитии таджикской философии образования IX-XIII вв.

- исследованы педагогические воззрения таджикских мыслителей IX-XIII вв. с точки зрения современной философии образования и их значения в нынешних условиях;

-рассматрено влияние педагогической мысли таджикских мыслителей IX-XIII вв. на воззрения последующих поколений отечественных и зарубежных мыслителей, показана их практическая значимость в развитии современного образования и процессе воспитания подрастающего поколения.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Философские идеи образования мыслителей IX-XIII вв. являются источником и предпосылкой развития современной таджикской философии образования. На развитие идей таджикской философии образования в IX-XIII вв. глубокое влияние оказала арийская философия образования. В следующее периоды идеи таджикской философии образования IX-XIII вв. сыграли важную роль в развитии науки, образования, литературы и искусства и других социальных отраслей таджикского народа.

2. В указанный период формировались отдельные государства и национальные политические системы, в которых обращались большое внимание развитию образования, и это стало основным фактором появления и эволюции идей философии образования в IX-XIII вв. В этот исторический период государственная политика была направлена на всестороннее воспитание личности, что способствовало формированию высокообразованных и выдающихся личностей, созданию ценного педагогического и научно-философского наследия.

3. С опорой на арийскую традицию и педагигоческое учение Авесты, в последующем были написаны следующие педагогические произведения: «Наставления Хосрова Кубадана” (“Андарзи Хусрави Кубодон”), “Наставления Бузургмихра” («Андарзи Бузургмехр»), “Наставления мудрецов и маздаясны” («Андарзи доноён ва маздоясно»), (“Вечная мудрость” («Ҷовидонхирад») Абуали Мисквейха, “Книга побед” («Пирӯзнома») Абуали ибн Сины, “Книга

царей” (“ Шаҳname”) Абулькасима Фирдоуси, “Наставления царям” («Насиҳат-ул-мулук») Мухаммеда Газали, “Книга наставлений” («Панднома») Аттара Нишапури, “Книга наставлений” («Панднома») Хаджи Абдуллаха Ансари, “Книга наставлений” («Насиҳатнома») Шарифа Джурджани, “Этика Мухсини” («Ахлоқи муҳсинӣ») Хусейна Ваиза Кашифи, «Бустан» и «Гулистан» Саади Ширази, «Бахористан» Абдуррахмана Джами и др., в которых отражены идеи таджикской философии образования.

4. Идеи философии образования в IX-XIII вв. опирались на исламские ценности. При этом важно отметить и тот факт; что исламская культура в свою очередь обогатилась в результате интеграции и синтеза с арийской, греческой, еврейской, египтской, индийской и китайской цивилизациями и выступила как одна из основ формирования национальных культур. Особенно активно культура таджиков развивалась в эпоху Саманидов. Именно культурообразующая политика Саманидов стала основным фактором формирования и развития различных сфер общественной жизни.

5. Воспитательные и образовательные идеи таджикских мыслителей IX-XIII вв. способствовали дальнейшему развитию образовательных и педагогических воззрений исследователей и отдельных научно- философских школ. Кроме того, следуя таджикско-персидским мыслителям, формировались и педагогические школы.

6. Изучением проблем образования и воспитания занимались различные философские школы. Они сыграли огромную роль в активизации этих процессов. С учетом особенностей и теоретической направленности этих школ, их следует анилизировать в рамках таких течений, как натурализм, идеализм, реализм, функционализм, экзистенциализм. В настоящем исследовании анализируются все философские школы, разработавшие свои, причем различные концепции образования и воспитания.

7. Идеи таджикской философии образования в IX-XIII вв. развивались в границах и условиях соответсвующих национальных государств, определенных систем управления, образования и воспитания. Следует отметить, что национальные государства, каторыми правили в свое время Тахириды, Сафариды, Саманиды и др., реализовывали просветительскую политику и таким образом способствовали развитию науки и образования.

8. Идеи таджикской философии образования в IX-XIII вв. формировались на основе древнего арийского педагогического наследия и наставлений, особенно Авесты - священной книги зоростризма. В наследии таджикских мыслителей изучаемого периода ясно отразилась авестийская педагогическая мысль. Следуя авестийским заповедям, таджикские просветители в IX-XIII вв. и последующие исторические периоды и создавали свои педагогические шедевры.

Личный вклад соискателя состоит в следующем:

- подробно проанализированы идеи таджикской философии образования в IX-XIII вв.;
- выявлены и исследованы источники и предпосылки формирования и развития таджикской философии образования в IX-XIII вв.;
- изучено влияние педагогических взглядов таджикских мыслителей IX-XIII вв. на воззрения последующих отечественных и зарубежных мыслителей, показано их значение в процессе воспитания подрастающего поколения в современных условиях;
- исследованы педагогические воззрения персидских и таджикских мыслителей с позиции философии образования;
- комплексно исследована система обучения и воспитания в рамках арийской цивилизации и исламской культуры.

Теоретическая и практическая ценность исследования:

- выводы и предложения исследования создают определенную теоретическую базу для дальнейшего изучения философии образования;
- комплексный социально-философский анализ философских и педагогических воззрений таджикского народа в условиях трансформирующегося общества позволяет осмыслить различные аспекты образования и воспитания и обеспечить эффективность этого процесса;
- результаты исследования в теоретическом аспекте значительно изменяют подход к изучению философско-педагогических воззрений таджикского народа;
- теоретические аспекты и выводы могут быть использованы при разработке специальных учебных курсов по социальной философии, философии образования, теории и истории культур;
- материалы исследования могут быть использованы для изучения философии, педагогики и других социальных наук, а также для противодействия негативным воззрениям и негативным явлениям современного мира;
- материалы исследования позволяют осмыслить различные вопросы учебно-воспитательного процесса в образовательных учреждениях и обеспечить эффективность этого процесса.

Апробация исследования. Основные положения диссертации рассматривались в статьях и выступлениях автора в научных журналах, на круглых столах, докладывались на республиканских и международных конференциях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, включающих шесть параграфов, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 148 стр.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность изучаемой проблемы, определены объект и предмет исследования, сформулированы его гипотезы, цель и задачи, изложена теоретико-методологическая основа исследования, раскрытыего научная новизна, теоретическая и практическая значимость, сформулированы положения, выносимые на защиту, показана апробация работы.

Первая глава диссертации называется **"Теоретические и методологические основы изучения таджикской философии образования в IX-XIII вв."**. Состоит она состоит из трех параграфов, в которых рассматриваются научно-методологические подходы к изучению идей таджикской философии образования IX-XIII вв. и основные источники их формирования .

В первом параграфе глубако анализиются **научно-методологические вопросы исследования идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.,** исследовательские подходы и концепции различных школ конкретизируются сущность и содержание основных понятий, относящихся к этой сфере философского знания. Отмечается, что образование всегда рассматривалось как важный фактор развития любого общества и государства. Ему уделялось серьезное внимание всеми нациями и народами, от уровня его развития во все времена зависело будущее государства, успешность (или, наоброт, крах) государственной политики и экономоки, расцвет культуры и науки.

Сегодня, в период формирования информационного общества, вопросы образования занимают весьма важное место в политике государства. От их решения зависит развитие пректически всех отраслей экономики, науки, культуры, политики, права, другими словами, зависит будущее страны.

Одним из эффективных средств усиления учебно-воспитательного процесса в наши дни является изучение и возрождение опытав философии образования прошлых веков. Во многих странах ученые-философы, социологи, педагоги, уже обратились к этому опыту, стремясь использовать его в современных педагогоческих, учебно-воспитательных процессах в рамках современных прогрессивных методов обучения и воспитания.

В Республике Таджикистан важность образования в развитии различных сфер жизни всегда ясно и четко осознавалось обществом и государством. Свидетельством тому-готовность и устремленность к проведению реформу в области образования, в соответствии с международными стандартами. «Развитие общества, устойчивое экономическое развитие, обеспечение национальной и государственной безопасности, достижение мирового уровня

экономики, техники, технологии, науки и культуры, прежде всего зависят от устойчивого развития образования, организации системного и качественного процесса обучения».[31] После приобретения республикой независимости развитие образования и его реформ прование стали приоритетными направлениями в государственной политики Таджикистана.

Изучение истории философии образования показывает, что именно благодаря обращению к идеям образования и воспитания на отдельных этапах исторического развития общество достигало особенно высокого уровня развития. Причем именно в эти периоды в государстве появлялись великие ученые-философы, врачи, математики, илитераторы. В истории таджикской философии образования таким периодом стали IX-XIII вв.

Философия образования представляет собой совокупность политических, экономических, социальных и культурных идей и требований, направленных на воспитание соответствующей современности личности.[32] Как выяснилос в процессе исследования образователньные идеи меняются в соответствии со временем и потребностями общества, и, естественно, философия образования должна удовлетворять потребностяли общества, обеспечивать соответствие личности существующей социальной среде. Исходя из этого, можно говорить о том, что идеи философии образования имеют свои особенности, свою специфику, которые можно пбъяснить тоько с учетом тех условий, в которых эти идеи зародились. Так по мнению автора, на формирование арийской философии образования большое влияние оказали педагогические идеи древней Греции. Даже в последующие периоды исторического развития многие таджикские мыслители следовали воззрениям древнегреческих философов или совершенствовали их с позиций требований своего времени.

Платон, например, подчеркивал, что эффективность образования и воспитания обеспечивается только в том случае, если об этом заботится государство. Аристотель следуят за Платоном особое внимание в вопроса образования обращал на нравственные аспекты “переносил” мораль социального и политического образования на личную подготовку. Пре этом первый учитель птделял нравственное воспитание от социально-политического воспитания, воспитание личности от социальное воспитания и подчеркивал, что личность и ее идеи взаимосвязаны и дополняют друг друга.

Автор считает, что IX-XIII вв. стали одним из важных и продуктивных периодов исторического развития идей таджикской философии образования. В эти века произошел настоящий расцвет науки и литературы таджикского народа. Изучение идей таджикской философии образования в IX-XIII вв.

[31] Рахмон Э. Образование – гарант развития общества. – Душанбе, 2015. – С. 9. (на тадж. яз.).
[32] Назаров Р. Философия качества образавания трансформирующегося Таджикистана. – Душанбе, 2011. – С. 51.

осуществляется в рамках определенной методологии. При этом из важных методов анализа поставленных диссертантом проблем стал исторический метод, с помощью которого и иследуются в работе процессы появления и развития образования, периоды его исторической эволюции, процессы разработки различных концепций философских школ о фомировании личности.

Использовался в работе и метод системного анализа, который помог последовательно проследить связи между элементами исследуемой системы. Отмечается, что метод системного анализа опирается на комплекс общенаучных, экспериментальных и статистических методов. Кроме того, для обоснования структуры системы образования автором был использован метод структурной системы. Основной идеей структурного анализа системы является конкретизация последовательности исследуемой системы или процесса, начинается этот анализ с общего рассмотрения объекта исследования.

Сравнительный метод применялся при изучении образовательных и воспитательных воззрений мыслителей при определении эффективности образовательного процесса в разных странах.

Значимую роль играли и игруют институты и философские школы. В философии образования разработанные ими в разное время различные теории велика формирования и развития личности, не могли не оказать своего влияния на разработку последующими учеными- философами и педагогами методологий образования и воспитания подрастающего поколения.

Вопросы образования и воспитания рассматривались представителями различных философских школах, которые внесли огромный вклад в организацию и обеспечение эффективности образования и воспитания. Эти школи можно разделить на пять групп; соответственно таким известным философским течениям, как натурализм, идеализм, реализм, функционализм, экзистенциализм.

Во втором параграфе – **“Идеи арийской философии образования как источник таджикской науки и образования в IX-XIII вв.**” – автор анализирует особую роль арийской цивилизации и арийской системы образования и воспитания в возрождении таджикской науки и культуры в IX-XIII вв. В связи с этим, в диссертации отмечается, что IX-XIII вв. являются периодом возрождения таджикской науки и культуры, развития всех сфер общественногй жизни. В истории таджиков эти века называются эпохой “Возрождения таджикско-персидской культуры”, “Золотым Веком”, “Возрождением Аджама”.

Автор считает, что в эволюцию идей философии образования огромный вклад внесла древняя таджикская цивилизация. Арийцы одними из первых, как основоположники мировой культуры и цивилизации, уделяли весьма серьезное внимание различным вопросам образования и воспитания. Основным же теоретическим источником идей арийской философии образования являлась зороастрийская религия, распространившаяся на всем пространстве обитания арийцев.

Именно арийцы создали первые образовательные институты в виде различных школ и академий. Идеи арийской философии образования зиждились на Авесте - научно-философском памятнике зороастризма. В Авесте основной целью образования и воспитания было формирование совершенной личности. Теоретическую и практическую основу философии образования составляла подготовка человека к совершению трех дел – благой мысли, благого слова и благого поступка.

Использование системы образования и воспитания, разработанной на основе религиозных норм и традиций зороастризма, способствовало тому, что арийское общество смогли достичь достаточно высокого для своего времени уровня развития. Конечно, в прошлом не только зороастризм, но и другие религиозно-философские учения, уделяли внимание вопросам образования и воспитания, их лидеры призывали своих приверженцев к изучению наук, приобретению полезных ремесел и благодеянию.

Важную роль в духовном развитии таджикского народа сыграли научные и культурные центры, которые одновременно способствовали и развитию идей арийской философии образования. Действовавшая в этих центрах образовательная и воспитательная система была образцом для других образовательных учреждений и распространила свое влияние даже на последующие периоды, особенно на академии, центры культуры и обучения IX-XIII вв.

На развитие педагогической мысли в IX-XIII вв. огромное влияние оказала Авеста. Авестийские идеи патриотизма и гуманизма широко использовались в философском и литературном наследии мыслителей IX-XIII вв. Например, мифические образы Авесты, такие, как Хаошиян, Тахма, Урупа, Йима, Хашта, Гай, Маретам, Траетарна, Аджи, Дадака, были использованы в мифической части поэмы “Шахнаме” А. Фирдоуси в образе Хушанга, Тахмураса, Джамшеда, Каюмарса, Фаридуна.

Кроме того, в произведениях мыслителей IX-XIII вв. широко отразились нравственные и философские, образовательные и воспитательные идеи Авесты о добре и благодеянии, патриотизме и гуманизме, мудрости и рассудительности, правдивости и честности. Кроме того, в них преемственно люди призывались к изучению наук, сахранению здоровья и благополучия и др.

В целом влияние арийской философии на идеи философии образования в IX-XIII вв. можно проследить в следующих моментах:

- широкое отражение образовательных и воспитательных авестийских идей в воззрениях мыслителей IX-XIII вв.;

- использование арийских методов обучения и воспитания в системе образования IX-XIII вв., возрождение культурных и литературных традаций предков;

- образовательные и воспитательные учреждения, такие, как школы и медресе, другие научные центры IX-XIII вв., создавались в соответствии со структурой арийских образовательных и воспитательных центров;

- основа обучения и воспитания в IX-XIII вв. была направлена на формирование полезной для общества личности, и истоки этой идеи в арийской культуре.

Третий параграф первой главы «**Ислам и развитие науки и культуры в распостранённых, идей таджикской философии образования IX-XIII вв.»** – отмечается тем, что анализируемые в нем проблемы до сих пор не получили окончательного решения. Автор отмечает, что исламская цивилизация аказала свое, весьма специфическое влияние на развитие науки, социально-политические, культурные аспекты жизни общества и государства, которые в своей деятельности в первую очередь руководствовались Кораном и Сунной. Это конечно, не означает, что вся исламская цивилизация базировалась только на религии. Источниками ее формирования послужили религии и культуры тех государственных объединений, которые вашли в Халифат. Иран, Индия, Китай, Ирак, Северная Африка, Египет и Андалус сыграли огромную роль в развитии исламской цивилизации, в ее становлении и формировании.

Влияние ислама на философию Востока (Аджама) необходимо рассматривать с двух точек зрения. Согласно первой, следует выяснить, как ислам влиял на процесс обучения и философию Востока (Аджама); Согласно второй, нужно определить как сильно повляля греческая египтская, индийская, китайская философия с философию Востока (Аджама). При этом особого внимания заслуживает изучение вопроса перевода многих источников на арабский язык.

Автор отмечает, что переводческие центры перед распространением ислама действовали в Гунди шапуре, Рахо, Нассибине. Но после вторжения арабов на эти земли научная деятельность данных центров практически прекратилась. Таджики делали всё возможное для их возрождения. Так начался перевод в этих центрах различных научных трактатов по медицине, астраномии, химии, математике, природоведению, логике, философии и др. Но особенно большое значение имел перевод на арабский язык философских трактатов и произведений других мировых цивилизаций.

В этот период арабы Хоросанам и Маверауннахра проводили политику, которая была направлена на защиту только их интересов, и это стало причиной того, что таджики поднялись на борьбу за свое духовное и материальное наследие. Они создали культурные центры и поддерживали династии, которые принядлежали к коренным таджикам, - Тахиридов, Саманидов, Саффаридов и др. Создание культурных центров содействовало возрождению истинного государства таджиков, стала толчком для развития науки и культуры таджиков, для распространения просветительских идей таджикских философов IX-XIII вв. В этот период были созданы известные научные и культурные центры в Багдаде, Бухаре, Самарканде, Балхе, Нишапуре и др.

Конечно, в развитии науки и культуры таджиков в IX-XIII вв. большое значение имели Коран и Сунна. Эти источники несли в себе высокий исользовян идейно-культурный потенциал, который не мог быть не в образовании и обучении в IX-XIII вв. В то же время в Мавераннахре и Хоросане активно формировались такие философские течения и школы, как "Друзья материи", "Братья чистоты", восточный перипатетизм, калам, суфизм и др. Все эти философские школы внесли огромный вклад в возрождение и развитие таджикской науки и культуры в IX-XIII вв.

Вторая глава диссертации - **"Идеи философии образования в наследии таджикско-персидских мыслителей IX-XIII вв."** - состоит из трех параграфов, в которых рассматриваются вопросы обучения и воспитания в воззрениях таджикских мыслителей IX-XIII вв., идеи философии образования в наследии Абунасра Фараби, Абуали ибн Сины, Насира Хусрава и Насируддина Туси, особенности философии образования в IX-XIII вв. и её практическое значение в современный период.

В первом параграфе - **"Проблемы образования и воспитания в социально-философской мысли таджикских мыслителей в IX-XIII вв."** - отмечается, что педагогические, этические и гуманистические воззрения в изобилии отражены в произведениях Рудаки, Фирдоуси, Ибн Сины, Фараби, Насируддина Туси, Саади, Хафиза, Джалалиддина Руми, Насира Хусрава, Амира Хусрава Дехлави, Саиба, Джами, Бедиля, Икбала и многих других великих таджикско-персидских мыслителей. Автор особенно подробно анализируется педагогические идеи Абуабдулло Рудаки, которые до сих пор имеют огромное научное значение и находят своё широкое практическое применение. Творчество этого великого таджикского поета имеет реальное педагогическое содержание, которые ориентирует личность на достижение благородных целей.

Стихи Рудаки являются яркой илюстрацией идей образования, свидетельствующих в свою очередь о глубоких знаниях этого мудреца. В одном из известных своих произведений «Калила и Димна» он пишет о необходимости изучения науки, накоплении жизненного опыта, его роли в развитии сознания человека, о влиянии социальной среды на нравственную и духовную природу человека. Рудаки считал, что знание и разум во все времена являлись основой развития общества.

Об образовании и воспитании писал в своей бессмертной поэме «Шахнамэ» -и Фирдоуси. В этом произведении многие отражены педагогические, этические и философские идеи. Среди них особо выделяются идеи человеколюбия и гуманизма, которые до сих пор не устратили своего значения.

В развитие идей таджикской философии образования большой вклад внес Саади Ширази (1203-1292). В историю мировой цивилизации он вошел не только как великий поэт и мастер прозы, но и как проницательный мыслитель,

учитель морали и великий гуманист, оказавший своими образовательными и воспитательными, научными и философскими идеями огромное влияние на мировую науку и культуру.

Саади, как учитель морали, свои наставления и нравоучения изложил в своих произведениях "Гулистан" («Цветник») и "Бустан" («Сад»). «Гулистан» переведен почти на все европейские языки, в том числе на английский, французский, немецкий, итальянский, а также на русский и другие языки.

В своих педагогических воззрениях этот поет обращает особое внимание на такую категорию, как гуманизм. Гуманность в интерпретации Саади – это «человечность». Саади детально и целенаправленно характеризует термин «человечность» и подчеркивает, что человеческое достоинство заключается ни в красоте, ни в глазах, ни в еде, сне и вожделении, ни в гневе, а в человечности[33]. Настоящий человек должен беречь себя от отвратительных, плохих поступков и самонадеянности.

Второй параграф называется **“Идеи философии образования в наследии Абунасра Фараби, Абуали ибн Сины, Насира Хусрава и Насируддина Туси”**. В нем рассматриваются педагогические взгляды этих мыслителей и обосновывается возможность их важность применения в современной образовательной практике.

Одним из наиболее ярких представителей философии образования IX-XIII вв. является Абунаср Фараби. В трактатах этого мыслителя исследуются самые различные вопросы, касающиеся этики, политики, воспитания, религии, математики, музыки, истории науки и др. Многие его произведения в последующие века были переведены на различные языки.

Идеи философии образования Фараби отличаются от воззрений других мыслителей этого периода. По его мнению, воспитание должно иметь свои цели. Фараби делит образование и воспитание на индивидуальное и социальное. В свою очередь индивидуальное образование предпологает наличие у человека физической, моральной, эстетической и интеллектуальной подготовки. Этот философ не считает, что образование должно быть доступно только какому-то определенному социальному слою (подобно кастовому образованию в древнеиндийском обществе). По его мнению, оно должно быть обязательным для всех слоев общества. Фараби пишет: «Наставники общества и правители добродетельного города должны обратить внимание на проблему обучения и воспитания всех слоев общества и принимать в этом направлении правильные решения». [34]

Существенную лепту в формирование идей таджикской философии образования внес Ибн Сина. – выдающийся таджикский ученый-энциклопедист. В своих другах по философии Ибн Сина

[33] Саади Ширази. Гулистан. – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2008. – С. 166 (на тадж. яз.).
[34] Абунаср Фараби. Добродетельный Город. – Тегеран, 1378 х. – С. 42. (на перс. яз.).

наряду с важнейшими мировоззренческими проблемами немалое внимание уделил вопросам коллективного воспитания, которому он отдавал предпочтение перед воспитанием, индивидуальным. Он писал: “Было бы лучше, если бы ребенок сидел в школе вместе с другими детьми, с детьми других родителей. Если ребенок всё время находится наедине со своим учителем, то он быстро утомляется, однако такое утомление будет намного меньше, когда он будет находиться в школе, и это обстоятельство способствует совместному занятию детей учебой”.[35]

В изучаемый автором период жил и творил, также хорошо извесный на Востоке и на Западе, Насируддин Туси – таджикско-персидский мыслитель XIII в., последователь припатетической школы Фараби и Ибн Сины. Рещая основопологающие вопросы бытия, этот философ уделил внимание и характеристике людей пера и представителей науки и культуры. Их существование в обществе он уподобляет существованию воды в природе [36], а говоря о важности духовно-нравственного развития человека, выбора учителя-наставника для обучения и воспитания ребенка. По его мнению, наставник должен быть мудрым и набожным и осведомленным в моральном воспитании детей, он должен быть также сладкоречием, строгим, справедливым морально незапятнанным человеком [37].

Как следут из изучения проблемы, Насируддин Туси значительное внимание уделял личности учителя и связывал духовно-нравственное развитие человека с личностными и профессиональными качествами наставника.

Третий параграф второй главы называется **“Особенности таджикской философии образования в IX-XIII вв. и её практическое значение для современности”.** В нем отмечается, что таджикская философия образования в IX-XIII вв., как и в другие периоды развития культуры таджиков имела свои специфические особенности. Для обоснования этого тезиса диссертант обращается к периоду правления династии Саманидов, которые активно способствовали расцвету таджикской культуры. Все достижения династии Саманидов были результатом реализации ими правильной управленческой политики во всех сферах жизнедеятельности общества и государства. Такая политика способствовала настоящему возрождению науки и культуры таджикского народа. Но такого рацвета вряд ли можно было бы достичь, если бы население страны было сплошь неграматным, непросвещенным и закабаленным. Именно благодаря тяге к образованию, постижению знаний в период IX-XIII вв. философия образования развывалась особенно активно. При этом на первый план“выдвинулся” её гуманистический аспект. Свидетельством тому – произведения таких представителей науки и литературы данного периода, как Абунаср Фараби, Абуали ибн Сина, Абурейхан Бируни, Омар

[35] Абуали ибн Сина. Домоводство. – Багдад, 1347 х. – С. 38. (на араб. яз.).
[36] Насируддин Туси. Этика Насирская (Ахлоқи Носирӣ). – Душанбе: Шуджаиян, 2009. – С. 92. (на тадж. яз.).
[37] Насируддин Туси. Этика Насирская (Ахлоқи Носирӣ). – Душанбе: Шуджаиян, 2009. – С. 98. (на тадж. яз.).

Хайям, Насир Хусрав, Абубакр Рази, Абуабдулла Рудаки, Абумансур Дакики, Абулькасим Фирдоуси и др.

В таджикско-персидской поэзии гуманистическое отношение к миру и в первую очередь к человеку превратилось в традицию, стало тем основанием, благодаря которому эта поэзия оценивается во всем мире как классический образец жизнеутверждение и человекомлюбия. Широкое распространение традиций гуманизма в IX-XIII вв. было созвучно тысячелетным культурным традициям арийских народов, о чем писали в своих трудах отечетственные и зарубежные историки, философы, литературоведы и лингвисты, в частности А.Е.Бертельс, А.Н.Болдырев, И.С.Брагинский, Н.Негматов, В.Никитина, Б.Гафуров, А.Турсунов, Р.Масов, А. Корбен, М. Муин, Э.Табари и др. В этот период и отдельные таджикские мыслители, и целые религиозно-философские течения находились под влиянием культурных традиций предков, отчасти зорострhouseизма и манихейства, переполненных гуманистическими идеями.

Еще одной особенностю таджикской философии образования в IX-XIII вв. является то, что она охватывала практически все вопросы образования и воспитания, начиная с малых лет и вплоть до зреллого возраста. Таджикские мыслители этого периода сесьма подробно рассматрели и описали почти все особенности и детали образования и воспитания: ивоспитание детей родителями, и отношения наставника с учеником, и поведение молодых людей в семье, в образовательном учреждении – со своими сверстниками и учительями и т.д. При этом заслуживает внимания тот вакт, чшо практически во всех друдах мыслителей восточного средневековья особые требования предъявлялись наставникам. Они должны были быть примерами для своих ученоков, а для этого учитель должен был отличаться мудростью, строгостью, целеустромленностью, энергичностью и другими высокими нравственными качествами.

В **заключении** диссертации изложены основные выводы, результаты исследования и рекомендации по их применению.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные научные результаты диссертации

В развитии таджикской культуры в IX-XIII вв. важную роль сыграли идеи философии образования, эволюция которых в истории философской мысли способствовали достижению следующих целей:

- на основе философско- образовательных идей предков была разработана и реализована жизни на практике своя система образования и воспитания;

- в этот период о себе заявили многие выдающиеся ученые, мыслители, богословы. В их творческом наследии отразились наиболее прогрессивные просветительские идеи того времени;

- небывалое развитие получили города, научные, литературные, культурные и политические центры, объединявшие ученых, поэтов, философов, деятелей восточного искусства;

- активно развивались науки, такие, как математика, астрономия, география, химия, медицина, история, литература, философия и др., которые существенно обогатили теоретические и практические педагогические основы философии образования.

Таким образом, развития таджикской науки и культуры в IX-XIII вв. во многом было связано с идеями философии образования данного периода, и эта связь предопределила последующее развитие таджикского общества вплоть до монгольского нашествия.

Иследования просветительской мысли таджикского народа в IX-XIII вв. на аснове творческого наследия таджикских мыслителей, живших и творивших в указанный период, позволяет сделать следующие выводы:

1. Благодаря сведениям отечественных и зарубежных научных источников было констатировано, что IX-XIII вв. после арабского нашествия стали периодом настоящего возрождения и развития таджикской культуры. Эти века в истории таджиков получили такие названия, как “Возрождение Аджама”, “Таджикский Ренессанс”, “Золотой век таджикско-персидской культуры”.

2. Основным фактором развития таджикской культуры в IX-XIII вв. считаются синтез двух великих культур – арийской и исламской и образование национальных государств, в которых системы управления и образования вполне отвечали требованиям времени. Государства Тахиридов, Саффаридов, Саманидов и др., реализовывали просветительскую политику и таким способом развивали науку и образование. В результате такой политики в IX-XIII вв. в науке и литературе появились такие выдающиеся мыслители, как Абуабдулла Рудаки, Абулькасим Фирдоуси, Абурейхан Бируни, Абунаср Фараби, Абуали ибн Сина, Абубакр Рази, Омар Хайям, Носир Хусрав, Насируддин Туси, Саади Ширази и др., которые сегодня известны всему миру.

3. Идеи таджикской философии образования IX-XIII вв. зиждятся на педагогических учениях и наставления древних арийцев, особенно на Авесте. Следуя авестийским учениям, таджикские просветители IX-XIII вв. создали своё педагогическое наследие. Таджикская система образования и воспитания в IX-XIII вв. широко использовала арийские методы обучения и воспитания.

4. Принципами обучения и воспитания, разработанными в наследии мыслителей этого периода, пользовались не только последующие таджикские мыслители, но и такие выдающиеся мировые просветители и основатели педагогических школ, как Т. Гоббс, Г. Спенсер, Ж. Руссо, Дж Локк, Ф. Гербарт, Дж. Дьюи, М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр, С. Кьеркегор, Ф. Ницше и др. Именно на основе педагогического опыта предков таджиков появились и развивались многие мировые педагогические школы, в частности в рамках таких философских течений, как натурализм, идеализм, реализм, функционализм и экзистенциализм и др.

5. Цели обучения и воспитания в системе образования зависят от требований времени, поетому они подвергаются измениям. В древности арийские народы важнейшим своим долгом считали защиту территории своей империи, поэтому, соответственно этой цели, образование и воспитание в те времена были сосредоточены на формировании опытных лидеров, на воспитании патриотической и отважной молодежи, способной защитить свою родину. Эти педагогические цели не изменились в IX-XIII вв. В этот период, следуя историческому опыту предков, в сфера образования и воспитания внимание государства было направлено на формирование созидательных и полезных обществу личностей.

6. Используя хорошо разработанные методы обучения и воспитания, таджики смогли в IX-XIII вв. развивать философию, математику, астрономию, географию, химию, медицину, историографию, и другие науки, сделать в этих науках важные открытия. Главные города Мавераннахра и Хорасана, такие, как Бухара, Самарканд, Балх, Мерв, Пенджикент, Нишапур, Герат, Худжанд, Хуталан, Усрушана, Бунджикат и др., превратились в этот период в весьма развитые культурные и научно-литературные центры.

7. Таджикские мыслители и просветители IX-XIII вв. в своих философско-образовательных учениях писали о том, что человек всегда должен стремиться к изучению наук и получению заний, к приобретению полезных ремесел, к достижению счастья и благополучия. Добиться те всего этого можно было, по их мнению, только посредством воспитания у членов общества высших духовно-нравственных качеств.

8. Сущность философско-образовательных идей мыслителей IX-XIII вв. сводилась к формированию личности человека. Согласно мнению просветителей этого периода, низкие моральные качества, такие, как злоба, насилие, склонность к богатству, бесстыдность, многословие и др., препятствуют формированию личности человека, а такие положительные качества, как мудрость, добро, любовь к наукам и знаниям, дружественность и толерантность, сдержанность, уважение родителей и взрослых, помощь сиротам и нуждающимся, способствую становлению человека как венца периоды.

9. Идеи таджикской философии образования в IX-XIII вв. охватывают многие вопросы обучения и воспитания подрастающего поколения. В учениях их создателей рассматриваются методика, задачи и цели обучения и воспитания,

этапы обучения и воспитания подростков, роль родителей и наставников анализируемых процессах. Использование этого прогрессивного педагогического опыта в современной таджикской философии образования и системе образования и воспитания может способствовать воспитанию и подготовке высококвалифицированных специалистов и формированию современной личности. Реализация идей философии образования IX-XIII вв. в практическом плане полезно и с учетом необходимости конкретизации вопросов реформирования национальной системы образования и её приобщения к ведущим мировым системам образования и воспитания.

Рекомендации к практическому применению результатов.

В диссертационной работе представлены рекомендации, которые, по мнению автора, способствуют решению вопросов образования и воспитания в современный период:

- практическая реализация опыта образования таджикского народа в IX-XIII вв. полезна в рамках анализа проблемы обновления и реформы национальной системы образования;

- использование гуманистических воззрений таджикских мыслителей по поводу обучения и воспитания в образовательных учреждениях в современных условиях может способствоват эффективности учебно-воспитательного процесса;

- изучение и рассмотрение основных предпосылок формирования и развития философии образования в IX-XIII вв. значительно ускоряют процесс развития национального самосознания и воспитания личности с высокой нравственной позицией;

- выводы и рекомендаций исследования можно использовать в процессе обучения и воспитания современного поколения в том числе и с целью научить молодых людей противостоять лозунгам и придывам экстремистсков и их пособников.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

Публикации в рецензируемых изданиях, рекомендованных ВАК Российской Федерации и ВАК Республики Таджикистан:

[1-А]. Мухамаджони Т. Р. Арийская философия образования - источник философии образования эпохи Возрождения Аджама // Вестник Таджикского национального университета - 2016. - №3/4. -С. 108-112, ISSN 2074-1847.

[2-А]. Мухамаджони Т. Р. Роль саманидских эмиров в развитии образования в эпоху Возрождения Аджама // Вестник Таджикского национального университета. - 2017. - №3/3. -С. 12-16, ISSN 2074-1847.

[3-А]. Мухамаджони Т. Р. Исламская цивилизация как фактор появления эпохи Возрождения таджикско-персидской цивилизации // Вестник Таджикского национального университета. - 2018. - №1. -С. 195-201, ISSN 2074-1847.
[4-А]. Мухамаджони Т. Р. Развитие философии просвещения в сочинениях просветителей эпохи Возрождения Аджама // Вестник Таджикского национального университета. - 2017. - №3/1. -С. 134-139, ISSN 2074-1847.
[5-А]. Мухамаджони Т. Р. Проблема формирования личности в творчестве таджикских мыслителей IX-XIII в.в. // Известия Академии наук Республики Таджикистан. - 2019. №2. - С.57-60, ISSN 1545-1734.

Публикации в других изданиях и сборниках:

[6-А]. Мухамаджони Т. Р. Национальная философия образования и формирование новой личности в Таджикистане // Центр развития научного сотрудничества.Сборник материалов III Международной научно-практической конференции г. Новосибирск, 2018. -С. 75-79.
[7-А]. Мухамаджони Т. Р. Роль национальной философия образования в формировании современной молодежи Таджикистана // Сборник материалов III Международной научно-практической конференции «Молодежь в развитии социального государства в XXI веке». Филиал Московского государственного университета им. В.М. Ломоносова в г. Душанбе. – С. 46-50.
[8-А]. Мухамаджони Т. Р., Саидзода М. С. Образование – основной институт в развитии общества. Роль политических институтов в формировании гражданского общества//Материалы республиканской научно-теоретической конференции (г. Душанбе, 12 декабря 2018 г.). – Душанбе: ТНУ, 2018. - С. 326 - 333.
[9-А]. Мухамаджони Т. Р. Проблема формирования личности в произведениях мыслителей эпохи Возрождения Аджама // Материалы республиканской конференции на тему «Сущностные силы человека в антропологической философии профессора С. Наврузова». - Душанбе, 2019. – С. 177-184.
[10-А]. Мухамаджони Т. Р., Гирдаков И. Терроризм и ислам: отношения ислама с «религиозным терроризмом» // Вестник Технологического университета Таджикистана. Серия: гуманитарные науки и профессиональная педагогика. – Душанбе, 2018. – С. 16-21.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Муҳамадҷони Тағоймуроди Раҳматулло дар мавзӯи «Ғояҳои фалсафаи маориф дар осори мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX- XIII» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа

Калидвожаҳо: Фалсафаи маориф, тамаддуни ориёӣ, тамаддуни исломӣ, таълим, тарбия, афкори фалсафӣ, халқи тоҷик, маорифи миллӣ, системаи маориф, мактабҳои илмӣ, муассисаҳои таълимӣ, илмҳои табиӣ, омӯзгор, хонанда, натуралистон, идеалистон, реалистон, функсионалистон, дониш, некӣ ва бадӣ, мактабҳои фалсафӣ.

Дар автореферат мубрамияти мавзӯи таҳқиқотӣ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии кор дарҷ карда шудааст. Мақсади таҳқиқот таҳлили ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик ва афкори маорифпарваронаи мутафаккирони форсу тоҷик дар асрҳои IX-XIII ба ҳисоб меравад.

Дар диссертатсия муаллиф дар асоси таҳлили маводи муътамад ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷикро дар асрҳои IX-XIII ба таври мушаххас таҳлил карда, сарчашмаҳои шаклгирии фалсафаи маорифи тоҷикро дар ин асрҳо нишон дода, таъсири афкори таълимӣ-тарбиявии мутафаккирони тоҷики ин давраро ба инкишофи афкори мутафаккирони минбаъдаи ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ намуда, аҳамияти онҳоро дар раванди тарбияи насли наврас дар шароити муосир муайян кардааст. Инчунин афкори таълимию тарбиявии мутафаккирони тоҷику форсро дар асрҳои IX-XIII аз нуқтаи назари фалсафаи маориф мавриди омӯзиш қарор дода, ба таври муфассал низоми таълиму тарбиявиро дар доираи тамаддуни ориёӣ ва фарҳанги исломӣ таҳлили илмӣ намудааст.

Натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқот пойгоҳи муайяни назариявии омӯзиш ва баррасии минбаъдаи масойили фалсафаи маорифро бунёд менамояд. Мазмун ва хулосаҳои таҳқиқот ҳамчун заминаи методологӣ дар коркарди масъалаҳои фарҳанги маънавии ҷомеа баромад менамоянд. Ҷиҳатҳои назариявӣ ва хулосаҳои диссертатсияро метавон дар коркарди курсҳои махсуси таълимии фалсафаи иҷтимоӣ, фалсафаи маориф, педагогика, назария ва таърихи фарҳанг, сотсиология, психологияи иҷтимоӣ истифода намуд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Мухамаджони Тагаймуроди Рахматулло на тему “Идеи философии образования в творчестве таджикских мыслителей IX-XIII вв.” на соискание ученой степени доктора философии PhD, доктора по специальности 6D020100 – Философия

Ключевые слова: философия образования, арийская цивилизация, исламская цивилизация, обучение, воспитание, национальное образование, система образования, научные школы, учебные заведения, естественные науки, учитель, ученики, натуралисты, идеалисты, реалисты, функционалисты, знание, добро и зло, философские школы.

В автореферате отражены актуальность темы исследования, степень изученности темы, цели и задачи, теоретические и методологические основы работы. Целью исследования является философский анализ идей таджикской философии образования и воззрений персидских и таджикских мыслителей IX-XIII вв.

В диссертации на основе достоверных материалов подвергнуты конкретному анализу идеи философии таджикского образования IX-XIII вв., показаны источники формирования философии таджикского образования этого времени, рассмотрено влияние учебно-воспитательных воззрений таджикских мыслителей этого периода на развитие взглядов последующих отечественных и зарубежных мыслителей, определено их значение в процессе воспитания подрастающего поколения в современных условиях. С позиции философии образования изучены также учебно-воспитательные воззрения персидско-таджикских мыслителей IX-XIII вв., научно и комплексно проанализирована система обучения и воспитания в рамках арийской цивилизации и исламской культуры.

Полученные результаты исследования создают определенную теоретическую базу для дальнейшего изучения и рассмотрения вопросов философии образования. Содержание и выводы исследования могут выступать как методологическая основа при разработке вопросов нравственной культуры общества. Теоретические аспекты и выводы могут быть использованы при разработке специальных учебных курсов по социальной философии, философии образования,педагогике, теории и истории культуры, социологии и социальной психологии.

Annotation

Thesis of Muhammadjoni Tagoymurodi Rahmatullo on the theme "Ideas of the philosophy of education in the work of Tajik thinkers of the IX-XIIIth centuries" for the degree of Doctor of Philosophy PhD., Doctor of 6D0201100 – Philosophy.

Key words: philosophy of education, Aryan civilization, Islamic civilization, training, upbringing, national education, educational system, scientific schools, educational institutions, natural sciences, teacher, students, naturalists, idealists, realists, functionalists, knowledge, good and evil, philosophical schools.

The abstracts reflect the relevance of the research theme, the degree of research theme, goals and objectives of the study, theoretical and methodological basis of its work. The purpose of the theme is a philosophical analysis of the ideas of the Tajik philosophy of education and the views of Persian and Tajik thinkers in the IX-XIII centuries.

In the thesis of the author, on the basis of reliable materials, the ideas of the philosophy of Tajik education in the IX-XIII centuries are analyzed, the source of the formation of the philosophy of Tajik education of these centuries are shown. The influence of the educational views of Tajik thinkers of this period on the development of outlooks of subsequent inner and foreign thinkers are considered, defined their importance in the process of educating the younger generation in modern conditions. Also, from the position of the philosophy of Persian-Tajik thinkers, of the IX-XIII centuries were studied, the system of training and education in the framework of Aryan civilization and Islamic culture was scientifically and comprehensively analyzed.

The obtained research results create a certain theoretical basis for further study and consideration of issues of education philosophy. The contents and conclusions of the study can act as a methodological basis in the development of special academic courses in social philosophy, philosophy of education, pedagogy, theory and history of culture, sociology and social psychology.

Ба матбаа 17.07.2020 супорида шуд. Ба чопаш 20.07.2020 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 3,25.
Супориши № 66. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кӯчаи Лоҳутӣ 2

Сдано в набор 17.07.2020 г. Подписано в печать 20.07.2020 г.
Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная. Усл. п.л. 3,25.
Заказ № 66. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ Душанбе, ул. Лахути, 2.